

*Олий таълим ислоҳотларини
қайта кўриб чиқиш*

Исомлаштиришдан билим бирлашишигача

RETHINKING REFORM
in HIGHER EDUCATION

From Islamization to Integration of Knowledge

ZIAUDDIN SARDAR & JEREMY HENZELL-THOMAS

(ШТ) «Китобларининг қисқача серияси»

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТЛАРИНИ ҚАЙТА КЎРИБ ЧИҚИШ

Исломлаштиришдан билим бирлашишигача

Зиёуддин Сардор
Джереми Хензел-Томас

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Бишкек 2022

УДК 297
ББК 86.38-6
3-59

Китоб ҳомийси:

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Херндон Виржиния АҚШ

Билимлар интеграцияси институти (ИКИ)

Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: Зиёуддин Сардор, Джереми Хензел-Томас

Китобни ўзбекчага таржима қилган: Эшбоева Рахат; – Б.: 2022

Китоб муҳаррири: Мирзахидова Муяссар

Ушбу китоб муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган. Нашриётнинг ёзма рухсатисиз ҳамда лицензион шартномага асосланган қонуний истисно ва қоидалардан ташқари, китобнинг бирон бир қисми нашр қилиниши мумкин эмас. Ушбу китобда билдирилган қарашлар ва фикрлар муаллиф ёки нашриётнинг фикрларини ақс эттириши шарт эмас. Ташқи ва хорижий web-сайтларда ношир URL манзилларнинг тўғрилиги учун жавобгар эмас ва бундай сайтлардаги материалларнинг аниқ ёки долзарблигига қанолат бермайди.

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

**Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан
тасдиқланган № 63**

**Олий таълим ислохотларини қайта кўриб чиқиш. Исламлаштиришдан билим
бирлашишигача (Uzbek)**

Зиёуддин Сардор Джереми Хензел-Томас

ИИТ «Китобларининг қисқача сериялари»

© Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

1444 АН / 2022 СЕ

Paperback ISBN 978-9967-08-964-8

**Rethinking reform in higher education. From Islamization to Integration of Knowledge
(Uzbek)**

Ziauddin Sardar, Jeremy Henzell-Thomas

ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

1439 АН / 2018 СЕ

Paperback ISBN 978-1-56564-954-5

IIIT

P.O.Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган

ISBN 978-9967-08-964-8

УДК 297

ББК 86.38-6

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача серияси – бу китобхонларга асл нусханинг асосий мазмуни тўғрисида маълумот бериш учун қисқартирилган шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашрларининг қимматли тўпламидир. Қисқа, ўқишга осон, вақтни тежаш шаклида яратилган ушбу қўшма шарҳлар катта нашрнинг пухта ва диққат билан ёзилган кўринишини тақдим этади ва умид қиламанки, китобхонларни асл нусхани янада ўрганишга рағбатлантиради.

Олий таълим ислоҳоти муҳим мулоҳазалар, шу жумладан, таълим мақсадлари билан боғлиқ бўлган намуна ўзгаришини англатади. Бунинг учун мавжуд фанларни ислоҳ қилиб, янгиларини ихтиро қилиш, мусулмон жамиятининг ахлоқий ва маънавий меъёрлари, у амал қилаётган етакчи тамойилларни самарали ҳисобга олган ҳолда мавжуд билим ва нутқлар билан биргаликда ишлаш талаб қилиниши мумкин, бу эса ўз навбатида унинг асоси, таркиби ва маънавий ўзига хослигини белгилайди. Мусулмон жамиятларида олий таълим ислоҳотлари бўлинишларни яратишдан кўра, бугунги тармоқ дунёсининг кўплиги ва хилма-хиллигини тан олиб, билимларга нисбатан самарасиз ва бир хил ёндашувларни турли тупроқлар ва маданиятлар бўйлаб ҳақиқатни кенгроқ ва ижодий тушунишга алмаштаришга интилади. Мўътадиллик, мувозанат ва самарали мулоқот – бу асосий фалсафанинг биринчи даражали хусусиятлари.

Зиёуддин Сардор ва Жереми Хензел-Томас томонидан қисқартирилган нашр.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТЛАРИНИ ҚАЙТА КЎРИБ ЧИҚИШ

ISBN hbk: 978-1-56564-982-8

ISBN pbk: 978-1-56564-977-4

2017-йил

Postnormal Policy ва Futures Studies маркази билан ҳамкорликда нашр этилган

Асл китобга кириш

Мусулмон жамиятлари барча даражаларда таълим инқирозига дуч келмокдалар. Яқинда ўтказилган бир қатор тадқиқотлар ушбу вазият қанчалик ҳалоқатли бўлганини кўрсатди. 2003-йилги Араб Инсон тараққиёти ҳисоботида араб жамиятларидаги “билимлар орасидаги “жиддий” ва “чуқур илдиз отган” бўшлик”, шунга ўхшаш хулоса бошқа мусулмон давлатлари учун ҳам чиқарилиши мумкин. Яқинда шунга ўхшаш натижалар бир қатор илмий мақолаларда ва бошқа нашрларда чоп этилди.

80-йилларнинг бошларида Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ) ўз иш режасида “асрлар давомида юз берган таназзул мусулмонлар орасида саводсизлик, жаҳолат ва хурофотни келтириб чиқарди” ва “бу ёвузлик оддий мусулмонни литерализм ва догматизмга мойил бўлиб кўр-кўрона имон саодати тортишига сабаб бўлди” деб таъкидланган эди. Институт бу касалликнинг асосий сабаби сифатида “интеллектуал ва услубий таназзул” ини аниқлаб, биз буни ақлнинг ҳам, юракнинг ҳам қобилятсизлиги сифатида кўриб чиқишимиз мумкин эканлигини таъкидлади.

Сўнгги бир неча йил ичида Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ) бир қатор учрашувларни ўтказиб, мусулмон жамиятларидаги таълимнинг аҳволини муҳокама қилиб, истиқболли йўлни белгилаб олди. Шундан сўнг 2013-йили 9-10-декабрь кунлари Уилсон маркази билан биргаликда мусулмон жамиятларида олий маълумот ислоҳотига бағишланган икки кунлик симпозиум бўлиб ўтди.

Кейинги кизгин муҳокамалар Буюк Британиядаги Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ) йиғилишларида бўлиб ўтиб, бир қатор хулосалар чиқарилди. Умуман олганда воқеликнинг парчаланиши учун ижтимоий фанлар қаттиқ танқид қилинмоқда, гўё улар сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва психологик шахс алоҳида ўрганилиши керак бўлган яна бир тур эди. Таълимдаги, шу жумладан, олий маълумотдаги инқироз фақат мусулмон жамиятлари билан чекланиб қолмаслигини англадилар. Ғарбдаги олий маълумот ҳам қийин аҳволда, гарчи бу ердаги инқироз бошқа характерга эга бўлса ҳам. Гарварднинг собиқ декани Гарри Р. Левис “*Рухсиз мукамаллик*” китобида бу ҳақда гапирган: *Либерал таълимнинг*

келажаги борми? Бошқа кўплаб масалалар китобларда ва газеталарда кўтарилган.

Яна бир хулоса шуки, олий таълимнинг умумий муаммолари эпистомологик ва ахлокий характерга эга. Олдинги йўл бизни бу муаммоларни билимларни бирлаштириш орқали ҳал қилишни талаб қилган, бу эса интизомий шахсларни қайта кўриб чиқишни ва очилган билимларни, инсоннинг саъй-ҳаракатлари билан бирлаштирадиган билимларни ишлаб чиқаришда янги фикрлашни талаб қилади. Бошқача қилиб айтганда, бизга Қуръон дунёқарашига асосланган янги намуна ва *тавҳид* (Худонинг бирлиги) таълимоти ва Худо, ўз жонимиз, инсоният, барча яратилган мавжудотлар ва табиат олами олдидаги тинчлик, жавобгарлик тўғрисидаги таълимотга асосланган эпистемология керак. Бу намуна ошкор этилган ва инсоний билимларга катта аҳамият бериб, жамиятларимизнинг хилма-хиллиги ва кўплигини, шунингдек, дунёни ўзгартираётган янги технологиялар ва инновацияларнинг тезлашиб бораётганлигини тан олади.

Буюк Британиядаги жадал учрашувлардан сўнг профессор Абулваҳоб Ал-Афендидан таълимни ислоҳ қилиш бўйича ғоя (тушунча) варағи ёзишни сўрашди. У тайёрлаган маърузани доктор Жереми Хензел-Томас шарҳлади. Кейин иккала мақола ҳам профессор Зиёуддин Сардорнинг “Исломлаштиришдан билим бирлашишигача: Олий таълим ислоҳотини қайта кўриб чиқиш” мақоласига синтез қилиниб, ишлаб чиқилди. Олинган хужжат 2016-йил 18-19-март кунлари Халқаро ислом тафаккури институти (ИТ) томонидан Истанбул университети илоҳиёт факультети ва МАНҲА билан ҳамкорликда Туркияда Халқаро ислом тафаккури институти (ИТ) томонидан ташкил қилинган мусулмон жамиятларидаги таълим ислоҳотларига бағишланган конференцияда муҳокама қилиш учун тарқатилди. Ушбу нашрга яна уч мақоладан ташқари, мунозарали мақола киритилган. Бу жилд Халқаро ислом тафаккури институти (ИТ) лойиҳасининг биринчи нашри бўлиб, Мусулмон жамиятларида олий таълимни ислоҳ қилиш (RHEMS), Post-Normal Сиёсат ва келажак тадқиқотлари маркази билан биргаликда нашр этилган.

Истанбулда бўлиб ўтган “Мусулмон жамиятларида таълим ислоҳоти” конференцияси тўрт асосий мавзу атрофида қурилган:

- Ислом меросининг моҳияти, хусусиятлари ва таълимдаги ислом одоблари.
- ШТ билимлари ва меросини бирлаштириш масалалари.
- Таълимнинг доминант намуналаридаги муаммолар ва оқимлар.
- Глобаллашган дунёда таълим келажаги.

Конференциядан сўнг Истанбул, Коня, Вашингтон, Лондон, Брюссель, Кейптаун ва бошқа жойларда бир қатор давра суҳбатлари ўтказилди. Мақсад, бир қатор муҳим нарсалар бўйича янада чуқур муҳокамаларни бошлаш, тавсиялар, шунингдек, илғор тажриба ва тажриба мисоллари билан бўлишиш ва натижада самарали йўлни белгилаш эди. Шунингдек, университет ректорлари, факультет деканлари ва турли мамлакатлар аъзолари билан яқка тартибда муҳокамалар ўтказилди. Ҳозирги қисқартирилган нашрдан, асл нусхаси бўлмаган нашрдан ташқари, биз *Postnormal Times Reader* номли нашрни ишлаб чиқармоқдамиз, унинг йўналишлари таълимга бағишланган бўлиб, *Postnormal Policy* ва *Futures Studies Center* билан ҳамкорликда нашр этилади.

Ушбу ислоҳот лойиҳаси умумий маънода, шу жумладан, таълимнинг мақсадларини ҳисобга олган ҳолда, намунанинг ўзгариши ҳисобланади. Бунинг учун мавжуд фанларни ислоҳ қилиш, янгиларини ихтиро қилиш, шунингдек, мусулмон жамиятининг ахлоқий, маънавий меъёрлари, у бошқарадиган тамойилларни самарали ҳисобга олган ҳолда мавжуд билим ва мулоҳазалар билан биргаликда ишлаш талаб қилиниши мумкин, бу эса ўз навбатида унинг асоси, таркиби ва ўзига хослигини белгилайди. Олий таълим ислоҳоти бўлинишни яратмайди, аксинча замонавий тармоқ дунёсининг кўплиги ва хилма-хиллигини тан олиб, билимга самарасиз ва бир хил ёндашувларни турли жойларда, турли маданиятларда мавжуд бўлган ҳақиқатни кенгроқ ва ижодий тушунишга алмаштиришга интилади. Мўътадиллик, мувозанат ва самарали мулоқот – бу асосий фалсафанинг биринчи хусусиятлари.

Умид қиламизки, бу жилдда келтирилган ғоя ва фикрлар ўрганилган масалалар бўйича кейинги баҳс ва мунозараларни рағбатлантириш учун

катализатор бўлиб хизмат қилади. Мақсад – муслмон жамиятларида ва қўллаб-қувватлаши мумкин бўлган барча олий таълим соҳаларида янги, амалий ва даромадли таклифларни ишлаб чиқиш. Биз тадқиқотчилар ва экспертларни бу фикр ҳужумига ўзларининг ғоялари, танқидлари ва ўзига хос ҳиссалари билан қўшилишга таклиф қиламиз.

2018-йил, январь.

ЕРЛАРНИ ХАРИТАЛАШ

Зиёуддин Сардор

Таълим бурилиш нуқтасида, ҳозирги тажрибага асосланмаган, ақлий, ахлоқий ва ташкилий қобилиятлари билан ўзини даволай олмайдиган лаҳзага етди. Таълим инқирозга учраган. Аммо инқироз якка ҳолда пайдо бўлмайди. Бу бошқа кўплаб инқирозларнинг самараси билан боғлиқ: Инқироз иқтисодиёти: 1) Ижтимоий демократия инқирози, 2) Ахлоқий ҳокимият инқирози, 3) Экологик инқироз ва ишонч инқирози. Олий таълимдаги инқирознинг улканлигини тўлиқ англаш учун биз уни кўплаб ўзаро боғлиқ инқирозлар тармоғидаги ўзига хос тугун сифатида кўришимиз керак. Буларнинг барчаси биз ишонган анъанавий ғоялар бузилганлигини кўрсатади.

Олий таълим инқирозга учради, чунки миллий давлатнинг ўзи йўқ қилинди, миллий маданиятни тарғиб ва ҳимоя қилиш кўпчилик учун муҳим эмас, глобаллашув иқтисодиёти эса энди университет фуқаролик фанларини ўргатишга чақирилмайди. Натижада, университет корпорацияларга айланиб, маданият ўрнини мукамаллик нутқи эгаллайди.

Таълим инқирозига бағишланган кўплаб адабиётларда асосий далил неолиберализмнинг кўтарилиши университетларнинг кўтарилиши, университетларни катта бизнесларга айлантирганлигидир. Ҳозир дунёнинг етакчи университетлари ўзларини глобал шериклар, қўшма корхоналар ва корпоратив, инвестиция банклари ҳамжамияти билан алоқалари бўлган трансмиллий корпорациялар каби тутишади. Улар “деконструкция қилинган” ва энди ўзларининг дастурлари ва модулларини таниқли кишиларга ҳавас қиладиган жамоатчиликка хизмат қилиш учун қадоқлашмоқда. Билимларни эгаллаш, узатиш ва сақлашда университетларнинг анъанавий роли бузилиб, уларнинг ўрнига мижозлари ва истеъмолчиларига хизмат кўрсатувчи провайдерларнинг роли алмаштирилди.

Илғор технологиялардан фойдаланишнинг кўпайиши университетларнинг корпорациясини тўлдириб, тараққиёт иллюзиясини яратади. Бироқ, “симли дунёда бир бит маълумот нархи арзонлашди, аммо фойдали бит нархи қимматроқ бўлиб қолди”. Компьютер ва дастурлаш қобилиятига

эга бўлган саводсиз одам ҳали ҳам саводсиз. Талабалар жуда ихтисослашган техник кўникмаларга ва юқори даражаларга эга бўлишларига қарамай, ярим саводли бўлиб қоладилар. Бу кам маълумотли, юқори малакали битирувчиларнинг қувури ҳаддан ташқари тез суръатлар билан кенгаймоқда ва тобора мураккаблашиб бораётган занжирли реакциялар (сезишлар) ни келтириб чиқаради. Ўзгаришлар нафақат тез, балки тез суръатлар билан ўсиб бормоқда. Буларнинг барчаси битта тортишувсиз, олий ўқув юртлари замонавий дунё билан ҳамоҳанг эмас ва энди “со-тиш” муддатидан ўтиб кетган деган хулосага олиб келади. Шошилинч ‘таълим намунасини ўзгартириш зарурати’ мавжуд.

Университетларни қайта кўриб чиқиш (ёки кўрмаслик)

Инқироз олий таълимнинг ўсиши ва кенгайишини тўхтата олмади. Ушбу ўсиш турли хил оқибатларга олиб келадиган иккита яққол услуб сифатида халқаролаштириш ва глобаллашув билан боғлиқ. Халқаролаштириш халқаро ҳамкорликнинг кўпайишига, шу жумладан, талабалар ва ходимларнинг ҳаракатчанлиги, биргаликдаги тадқиқотлар ва ўқув дастурларини диверсификацияга олиб келди. Глобаллашув, янада мураккаб ва “ғоявий жиҳатдан кўпроқ шубҳали” жараён, неолиберал бозор доирасини яратиб, ҳукуматнинг олий маълумотга бўлган таъсирини сусайтиради. Бу услублар давлат томонидан молиялаштиришнинг пасайишига, талабалар сони ва ўқув тўловларининг кўпайишига, ўқув дастурларининг ўзгаришига ва доимий ўқитувчиларнинг ишдан бўшатишига олиб келиб, шу билан бирга кўпроқ онлайн ва масофавий ўқитиш курсларини жорий қилиш учун доимий босим мавжуд. Охир-оқибат пул имтиёзларини олишга қаратилган ўқув жараёнини кенгайтириш ва тезлаштиришга бўлган бу истак университетларни чалкаш ҳолатга келтирди.

Бу чалкашликларни Европа иттифоқининг “чорраҳада Европа олий таълими” лойиҳаси яхши акс эттиради. Олдинга силжиш учун таклиф қилинган ечимларнинг аксарияти стандарт ва ясама, аммо бир нечта сиёсий тавсиялар бироз ўзига хосдир. Биринчидан, “глобал билимлар иқтисодиётида Европа олдида турган муаммоларга жавоб сифатида” ва Европадаги ижтимоий тенгсизликка ҳам малака, ҳам иш қобилиятини таъкидлаган ҳолда академик маданиятга ўтиш. Иккинчидан, Европа ва дунё ўртасидаги муносабатларнинг ўзгарувчан динамикаси, иқтисодий ўзаро боғлиқлик ва ҳал қилувчи сиёсий ҳаракатларнинг тан олиниши, шунинг

гдек, европентризмнинг маданий хавфлилиги натижасида келажакни кўришга (келажакдаги тадқиқотлар деб ҳам аталади). Бироқ, ландшафт-ни ўзгартириш зарурлиги ва ижтимоий адолат учун қайғуришни англанига қарамай, университетлар ҳанузгача хукмрон (муваффақиятсиз) иқтисодий намуна ичида қайта ишланмоқда.

Crossroads лойиҳасининг асосий йўналиши Жаҳон банки ва IMF, ривожланаётган мусулмон мамалакатларида олий таълимга йирик сармоядор сифатида тарғиб қилаётган нарсалардан унча узоқ эмас. Шундай қилиб, Жаҳон банки ва IMFнинг фалсафаси ва иши асосида монетаристик иқтисодий андозага эътибор қаратилди. Шу билан бирга, IMF сўнгги ўттиз йиллик неолиберал кун тартиби университетларни “либерал тадқиқотлар йўналишига” қизиққан чайқовчилик капиталистларга хизмат кўрсатадиган супермаркетларга айлантирганини тан олди, чунки унинг амалиётидаги сирли санъатни ва анъанавий таълимнинг ядроси “стол остидан аста-секин аркадада ўйнайдиган тангалар каби чиқариб юборилади”, 30 кунлик ишда ўрганиш мумкин эди. Жаҳон банки сингари сезги кенг тарқалганлиги, юқори таълим ислоҳоти пастдан органик равишда пайдо бўлмасдан, аксарият ҳолларда юқоридан ўрнатилишини англатади.

Ушбу нопок вазиятдан чиқишнинг мумкин бўлган усулларида бири бу интизомга ўтишдир. Аризона штатидаги Америка университети (ASU) бизни фанлараро ҳамкорликдан ўқув дастурини ўзгартириш учун ҳам, университет фалсафаси сифатида қандай фойдаланиш мумкинлиги ҳақида мисол келтиради. 2008-йилги молиявий инқироздан сўнг бюджетни кескини қисқартириш билан дуч келган ASU ўзини қайта кўриб чиқиш учун агрессив режани бошлади. Бунга университетнинг интизом ораси қайта конфигурацияси ва бир қатор янги кўп тармоқли мукамаллик марказлари ташкил этилди. Санъатшунослик, информатика, ижтимоий ривожланиш ва мураккаблик каби ривожланаётган соҳаларда рекорд миқдордаги қўшма учрашувлар барқарорликка қаратилган. Бунга ASU ўзининг маданий, ижтимоий - иқтисодий ва жисмоний шароитларини камраб олганлиги сабабли эришилиб, ижтимоий эҳтиёжларни боғлаш орқали ўзгаришларни катализлайди; уларнинг билимларидан фойдаланиб, янгиликка ундайди; фанлардан ташқари билимларни яратади; ўзаро манфаатли шериклик орқали жамоалар билан боғланади; маҳаллий, мин-

тақавий ва халқаро даражадаги одамлар билан ўзаро алоқада бўлади; ҳар бир ноёб ўқувчининг муваффақиятига интилади ва шунинг учун унинг тадқиқотлари мақсад ва таъсирга эга. ASU ҳанузгача корпоратив манфаатларга ва неолиберализм намунасига боғлиқлигини сақлаб қолади, аммо бизга қадам ташлайди. Ушбу андозани Европа университетларига татбиқ этиш учун аввал Европанинг ўзига хос инқирозини ҳал қилишимиз керак.

Европа олий таълими ва уни ислоҳ қилиш агрофидаги чалкашликларнинг асосий муаммоси шундаки, биз университет нима учун кераклигини билмаймиз. Замонавий Европа университетлари уч хил мамлакатда ривожланиб, уч хил урф-одатларга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири университет нима учун керак эканлиги тўғрисида ўз фикрларига эга. Вильгельм Гумбольдт (1807) томонидан ишлаб чиқилган немис анъаналари университетнинг мақсадини фан ва таълимни ривожлантиришда кўради. Гумбольдт андозаси асосий тадқиқотларга қаратилган бўлиб, олимларнинг ўзлари коллегиял равишда университетларни бошқарадилар. Француз Наполеон андозаси (1806) университетнинг мақсадини миллат учун зарур бўлган билим ва тажрибани тақдим этишда кўради. Университетнинг асосий мақсади жамият ва давлатни башқарадиган мутахассисларни тайёрлашдир. Жон Ньюман (1852) кардинал андозасига кўра, инглиз анъаналари университетнинг мақсади тажриба, халқни ва империяни бошқариш учун одамларни тайёрлаш билан таъминлаш деб билади. Асосий эътибор алоҳида талабанинг характери ва малакасини ривожлантиришга, бошқарув тузилиши эса университетнинг профессионал бошқарувига қаратилади. Бу урф-одатлар “бирлашиб, Европа университетлари ва бутун дунёда, университетлар Европа андозаси бўйича иш олиб борадиган зиддиятларни келтириб чиқарди”. Технологик ўзгаришларнинг тезлашиши, глобал ўзаро боғлиқлик ва мураккабликнинг ўсиши бу нуктаи назарнинг етишмаслигидан далолат беради.

Биз университетни “суҳбат, дунёни ва ўз мавжудлигини умумий билим излаш шароитида тушунишга ҳаракат қиладиган одамлар мулоқот қилиш ва фикр алмашиш учун бирлашадиган жой” сифатида кўришимиз ва тушунишимиз керак. Жамият мулоқотда фаол иштирок этади, университет маълум бир жойда жисмоний жойлашиши шарт эмас, лекин уни бемалол глобаллаштириш мумкин – бу нафақат замонавий ахборот

воситаси технологиялари ёрдамида. Ушбу халқаро ва маданиятлараро мулоқотда ҳамкорлик ва ўзаро ҳамкорликда ривожланмоқда. Шундай қилиб, университетнинг ахлоқий вазифаси ғояларимизни доимий ва мунтазам равишда таҳлил қилиш, уларни тез ўзгарувчан дунёда илгари суриш учун ишлашдир.

Билим жамиятлари ва билимларни ишлаб чиқариш

Анъанавий билиш усулларининг етишмовчилиги ва билим омбори сифатида университет, рақамли технологиялар билан бир қаторда ўсиб бораётган технологияни ўрганувчи Z Generation томонидан тобора кўпроқ сўроқ қилинмоқда. Ушбу Ғарбий таълим усуллари ғарбий жамиятлар шароитида тобора аҳамиятсиз бўлиб борадиган интизомларга ва бўлинмаларга ажратилган. Интизомлар гамбургер ва колаларга ўхшайди: уларни ҳамма жойда еб-ичишгани уларнинг универсал ва самовий эканлигини англатмайди. Фанлар “бирон -бир “ҳақиқат” да мавжуд эмас, лекин улар ижтимоий жиҳатдан мос равишда ривожланиб, ўсиб боради”. Анъанавий билимларни ишлаб чиқариш бир мунча вақтдан бери ўзгариб бормоқда ва унинг ўрнини интизомий, тарқоқ, мураккаб ва кўпинча юқори даражадаги ноаниқликка мойил бўлган тарқатилган билим ишлаб чиқариш пайдо бўлди. Ривожланаётган нарса шундан иборатки, олий таълим, таълим ва тадқиқотлар маълум бир шароитда, маълум бир жамоага, маълум бир вазиятга мос келадиган янги билимларни яратишга ўтиши керак. Университетларнинг вазифаси “билим дарвозабонларидан кураторлар, яратувчилар, улагичлар, сертификатлар ва билимларни кодлаштирувчиларга” ўзгариши керак. Янги билимларга хос ёндашувлардан бири бу нафақат олимлар ва мутахассислар, балки танқидчилар, фаоллар ва оддий одамларни ҳам ўз ичига олган “тенгдошларнинг кенгайтирилган ҳамжамияти” тузилмасидир. Турли томонлар ўзларининг “кенгайтирилган далилларини” тақдим этадилар, улар таркибига маҳаллий билимлар, фолш этилган ҳужжатлар ва мутахассислар кўрмаган бошқа материаллар киритилиши мумкин. Якуний маҳсулот – бу “тажрибани демократлаштириш” га олиб келадиган полилог. Полилог мавқелар ва тахминлар турли хил нуктаи назардан шубҳа остига олинадиган ва сўроқ қилинадиган синтез натижасида юзага келадиган, шунингдек, барча қарашларни кадрлайдиган кўплаб ва кўпинча қарама-қарши нуктаи назарларни ўз ичига олади. Бу аста-секин доминант намуналар қурилишида чуқурлик ва ёруғлик ҳосил қилади.

Эски ва мутлақо янги эмас намуналар

Намуна ўзгариши асосий эътиқод, метафизика ва дунёқарашнинг ўзгаришини ўз ичига олиши керак. Мавжуд намуналар ичидаги янги методологиялар бизни янги намунага олиб келмайди. Шундай қилиб, янги намуналар ҳақидаги нутқ қўл остида; у эски намуна асосида, уни қўллаб-қувватловчи метафизик тузилишдан воз кечишга имкон бермайдиган усуллардан фойдаланган ҳолда, янги намуна яратишга интилади.

Қонунийликни яратаётган соҳада турли хил қарашлар ўртасида интеллектуал кураш мавжуд бўлганда, жуда зарур бўлган қонунийликни таъминлаш учун ички ва ташқи доксалар қўйилади. Бундай услубий доксага қарши чиқиш бу соҳадаги азалий анъаналарга қарши туришдир. Тадқиқотчилар ўзларининг усулларидан ташқарида фикр юрита олмайдилар, чунки бу усуллар улар англаган ҳақиқатни белгилайди. Ўзгаришлар моҳиятининг ўзи қўрқинчли, чалқаш ва мураккабдир ва уни бошқариб бўлмайдиган капиталистик ва технологик кучлар каби кўринадиган нарсалар бошқаради. Намунавий урушлар бу шунчаки интизом уруши. Эски фанлар қулаши мумкин, янгилари эса фанлараро тарзда кўтарилиши ёки ўзгариши мумкин, аммо эски намуна сақланиб қолади. Шунга қарамай, ислохотшунослар ўртасида янги намуналар йўлида барқарорлик ва интизомийликни, пайдо бўлаётган мураккабликни ва келажакка қатъий йўналтирганликни ҳисобга олиш кераклиги тўғрисида умумий фикр мавжуд.

Барқарор ривожланиш ва барқарор келажак

Чидамлилиқнинг пайдо бўлиши деярли барча ўқув фанлари ва ўқув соҳаларида ҳайратга сабаб бўлиб, “барқарор ривожланиш” билан синоним сифатида тез-тез ишлатиладиган мослашувчанлик, энди “нормал” нутққа айланди. Брундтланд комиссиясининг ҳисоботида барқарор ривожланиш келажак авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш қобилиятига зиён етказмасдан, ҳозирги замон эҳтиёжларини қондириш деб таърифланади. Барқарорликнинг ўзи янги намуна эмас.

Барқарор ривожланиш капитализмни бўйсундиргани учун танқид қилинди, бу эса “барқарор келажак”нинг янги нутқига сабаб бўлди. Номидан кўриниб турибдики, у келажакка кўпроқ йўналтирилган, аммо экологик ва ахлоқий жиҳатдан кўпроқ асосланиб, прагматик ва педагогик

усулларни ишлаб чиқаришга қаратилган. Ахлоқшуносликни университет курсларига қандай сингдириш, хилма-хиллик ва маданий масалаларга устувор аҳамият бериш, ҳамда талабалар ва профессор-ўқитувчиларга саволларни қандай танқидий тарзда бериш мумкинлигига катта эътибор берилади. Талабаларни олий таълим доктринаси жиҳатларидан четлаштириш керак. Барқарор демократик ўқув дастури ахлоқ, виждон, безовталиқ, суҳбат, талабалар ва ўқитувчиларнинг ҳамкорлик ва рақобат шароитида биргаликда ишлашига асосланган.

Бу тизимни ўйлашнинг муҳимлигини таъкидлаш орқали амалга оширилади – ўзаро боғлиқ ёки бир-бирига боғлиқ бўлган таркибий қисмлар тўпламининг бир-бирига қандай таъсир қилишини тушуниш жараёни – талабалар учун “академик биргаликдаги иш” ва “жамоатчилик иштироки ва жамият қуриш қобилиятлари”. Визионнинг муҳимлигини таъкидлаш муҳим – бу керакли келажак параметрларини аниқлашга қаратилган режалаштириш жараёни. Визион босқичма-босқич режани ишлаб чиқиш ўрнига, навигация воситаси вазифасини бажариб, одамни афзал йўналишга йўналтириш учун кўрсатма беради. Бироқ, барқарор келажакдаги асосий эътибор интизомни бузишга эмас, балки фанлараро асосда ишлашга қаратилган.

Трансдисциплинизм (интизом): янги намуналар шаклланиши

Қуйидаги диаграммада турли хил интизом турлари кўрсатилган. Интрадисциплинар тадқиқотлар шунчаки бир хил интизом доирасида ишлайди; фанлараро тадқиқотлар бир фанни бошқаси нуқтаи назаридан текширади; кўп тармоқли тадқиқотларда “турли фанлардан одамлар тбиргаликда ишлайди; интизомаро усуллар “синтез ёндашувидан фойдаланган ҳолда турли хил фанлардан билим ва методларни бирлаштиришга” қаратилган; “интизомий нуқтаи назардан ташқарида интеллектуал тузилмалар бирлигини яратиш”. Намуна эмас, балки усул сифатида қараладиган трансдисциплинария, уни фақат олий ўқув юртларида мавжуд бўлган тадқиқот усуллари ёрдамида қайта тикланишига ва истеъмол қилинишига йўл қўймаслик учун, куч сифатида қарайдилар. Одатдагидек ишлайдиган олимлар учун жиддий муаммо туғдирадиган исёнкор ноаниқликни сақлаб қолиш, трансдисциплинарлик мураккаб тизимларда ҳаракат қилиш учун жуда муҳимдир.

Мураккаблик ва мураккаб тизимлар

Биринчидан, биз мураккаблик ва мураккаб бўлган нарсаларни фарқлашимиз керак. Мураккаб тизим жун тўпига ўхшайди: у вақт ва катта куч талаб қилиши мумкин, аммо вақт ўтиши билан тугунларни бўшатиш ҳам мумкин. Мураккаб тизимлар бу бутунлай бошқа ҳодиса. Мураккаб тизим ҳамма нарса ҳамма билан боғлиқ бўлган мураккаб ва пухта тармоққа ўхшайди. Ўргимчак тўрини ечиш мумкин эмас, қанча курашсангиз, шунчалик саросимага тушасиз. Дунёнинг ўзи мураккаблашмоқда.

Мураккаблик нафақат муҳим назария. Бизнинг дунёмиз шундай тузилган ва ишлайди. Билим ва олий маълумот нуқтаи назаридан мураккаблик бизни эътиборсиз қолдиrolмайдиган баъзи ғояларни вужудга келтиради. Мураккаблик бизга куйидагиларни билдиради: бизнинг дунёмиз глобаллашган ва ўзаро боғлиқдир, ўзгаришни фақат фанлараро асосда мазмунли ўрганиш мумкин; билим жамоалар ичида ҳосил бўлиб, доимий равишда кенгайиб боради; таълим очик саволларни талаб қилади; ўрганиш – маълум бир шахс бўлиш ва олий таълим соҳасидаги ислохотларни фақат кўрсатма бериш, қатъий режалар ва кун тартиблари билан қисқартириш мумкин эмас.

Шундай қилиб, мураккаблик янги имкониятларни очиб бериши ва бизни янги намунага олиб келиши мумкин – ҳақиқий маънода доминант эътиқодлар, анъанавий тузилмалар ва билиш, бўлиш ва амал қилиш усуллари-нинг тубдан ўзгариши. Аммо натижаларни олдиндан билиб бўлмайди. Таърифга кўра, ҳодисани олдиндан айтиб бўлмайди ёки олдиндан белгилаб бўлмайди. Бирок, бу янги элементлар ва ғояларга, шунинг учун чексиз имкониятларга олиб келиши мумкин. Шунингдек, у бошқаларни ва бошқа нарсаларни ўзгартиради, чунки бу бизнинг тахминларимизни ва ўзимизни ўзгартиради.

Келажак ва қадриятлар масаласи

Келажакдаги тадқиқотлар яширин равишда турли нуқтаи назардан ишлайди; унинг асосий фаразига кўра келажак учун битта эмас, балки жуда кўп вариантлар мавжуд. Унга асосий устунлар сифатида мураккаблик ва трансдисциплинарлик киради ва билимларни кўпайтиришга, шунингдек, уни ишлаб чиқариш воситаларига қаратилган. Келажакдаги тадқиқотлар дунёдаги мураккабликни ёки доимо юзага келадиган тобо-

ра ортиб бораётган мураккабликни эътиборсиз қолдирмайди. Келажакни башорат қилиш ёки стратегик режалар билан бошқариш ёки тартибга солиш мумкин эмас, улар очик қолиши ва туб ўзгаришларга дуч келиши керак.

“Таълимнинг келажаги қандай бўлишига қарор қилишдан олдин, аввало умуман жамиятнинг келажаги қандай бўлиши мумкинлигини аниқлаш жуда муҳимдир”. Жамият билан боғлиқ ҳолда иккита омилни ҳисобга олиш керак: ҳозирги истиқболларни ҳисобга олган ҳолда жамиятнинг келажаги қандай бўлиши мумкин; ва умидларимиз, интилишларимиз жамиятнинг қайси келажаги учун берилиши керак. Тегишли савол, албатта, кадриятлар масаласидир. Биз кучдан тўғри томонга ўтишимиз керак. Бу шуни англатадики, биз қандай кадриятларни лойиҳалаштирмоқчи эканлигимизни яхши тушуниб, келажакда яратмоқчи бўлган жамият ҳақида ҳаётий тасаввурга эга бўлишимиз керак.

Келажак ҳақида ўйлаш натижасида ҳосил бўлган билимлар нафақат ташқи дунёнинг йўналишлари ва муаммоларига асосланади, балки маданият, урф-одатлар, инсон субъективлиги дунёси, куч ва ҳаракат масалаларини таҳлил қилиш билан ҳам боғлиқ бўлиб, аслида кадриятлар ва маъно тизимини ўз ичига олиб, бу маълумотлар ва фактлардан ташқарига чиқади. Мазмунли фикрлаш ва келажакдаги изланишлар тенгликни, хилма-хилликни ва ижтимоий адолатни тарғиб қилувчи инсон ахлоқий корхонаси сифатида олий маълумотни қайта кўриб чиқишга қаратилиши керак.

Янги хабардорлик

Олий таълим учун янги, аниқ белгиланган намуна бўлмаса, бир қатор мавзулар аниқ:

1. Олий маълумот ноаниқлик, тезкор технологик ўзгаришлар ва мақсадлар, кадриятлар ва эпистемология инқирози билан ўралган.
2. Университетларни қайта кўриб чиқишга уриниш жуда катта аҳамиятга эга эмас.
3. Бошқа томондан, биз университетларни сиёсий ва иқтисодий кучга боғлиқ бўлмаган ахлоқий ва интеллектуал субъектлар

деб ҳисоблашимиз керак.

4. Билимларни ишлаб чиқариш усуллари ўзгариб бормоқда.
5. Бизнинг глобаллашган дунёмиз тобора ўзаро боғлиқ ва мураккаблашмоқда, долзарб бўлиб қолиш учун олий маълумот мураккаб ва номаълум имкониятлар тўғрисида кўпроқ маълумот олишни талаб қилади.
6. Ҳеч қандай интизом ўқиш у ёқда турсин, мураккаб муаммолар ва саволларни ҳал қила олмайди.
7. Мураккаб мавзулар мураккаб ва ҳамкорликдаги ёндашувларни талаб қилади.
8. Дунё тобора барқарорлашиб бормоқда ва таълим барқарорликни қамраб олиши керак.
9. Келажакдаги тадқиқотлар ҳозирги билимларни синаб кўриш, ишлаб чиқариш, янги ва муқобил усуллارни ижодий излаш учун олий ўқув юртларига киритилиши керак.
10. Олий таълим, олий ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, ўқитиш, билимларни ишлаб чиқариш, университет фаолиятлари, битирувчиларнинг иш билан таъминланиши ва мартаба ўсишининг мақсадлари ҳақидаги кўпгина тахминларимиз, гарчи бу нотўғри бўлса ҳам, энди аҳамиятсиз бўлиб қолди.

Биз янги намуналар пайдо бўлишига ҳисса қўшишимиз, шунингдек, уларнинг шаклланишида фаол иштирок этишимиз мумкин. Бироқ, бунга битта мегапроект ёрдамида эришиб бўлмайди. Бунинг учун тез ўзгариб турадиган шароитларга доимо мос келадиган такрорланадиган жараён керак. Харита худуд эмас. Булар инновацион маърузалар, янги фанлараро тадқиқот усуллари, янги, мураккаб, ноаниқ, тармоқланган, глобаллашган дунёда янги бошланғич босқичда янги намуналар яратилиши ҳақидаги янги тушунчалар. Аммо олий таълим соҳасидаги ислохотлар ва янги намуналарнинг шаклланиши кенг очик.

Изоҳлар

- 1) Рубини, Нуриель ва Стивен Миҳм. 2011-йил. Инқироз иқтисодиёти: молия келажагидаги ҳалокатли курс. Пингвин.
- 2) Китинг, Майкл ва Дэвид Маккрон. 2013. Европада ижтимоий демократиянинг инқироzi. Эдинбург: Эдинбург университети матбуоти.
- 3) Купитт, Дон. 2012. Ахлоқий куч инқироzi. Янги версия. SCM Press.
- 4) Абелес, Том Р. 2001. Университетни қайта кўриб чиқиш. Башорат 3 (6), 563-68. DOI: 10.1108 / 14636680110420486.
- 5) Tomosius, Симона Елена ва Иоана Топала. 2014. Нима учун таълим намуналарини ўзгартиришимиз керак? Жараёнлар – ижтимоий ва хулқ-атвор фанлари 142 (август): 586-91. DOI:10.1016/j.sbspro.2014.07.670.
- 6) Эндерс, Юрген ва Оливер Фултон нашир, 2002. Глобаллашаётган дунёда олий маълумот: Халқаро йўналишлар ва ўзаро кузатувлар: Уилрих Тейхлер шарафига Festschrift. Дордрехт; Бостон: Kluwer Academic Publishers.
- 7) Олиф, Фил, Винсент Паласиос, Игрид Жонсон ва Майкл Личман. 2013. “Яқинда давлат олий таълимнинг қисқартирилиши талабалар ва иқтисодиётни йиллар давомида зарар етказиши мумкин | Бюджет ва сиёсий устуворликлар маркази” юриш. <http://www.cbpp.org/research/recent-deep-state-higher-education-cuts-may-harm-students-and-the-economy-for-years-to-come>
- 8) Флаэрти, Коллин. 2014. “Юқори Айова штати Университет ўқитувчилари ўқув дастуридаги ўзгаришларга оид саволлар туфайли ўз ишларини йўқотганликларини айтдилар”. 22-июль. <https://www.insidehighered.com/news/2014/07/22/faculty-members-upper-iowa-u-say-they-lost-jobs-questioning>
- 9) Кураж, Адриан, Люк Жоржиу, Женнифер Кассинген Харпер ва Ева Эгрон-Полак, нашр 2015. Олий таълимдаги бирлашмалар ва иттифоқлар. Швейцария: Springer International Publishing. <http://www.springer.com/gb/book/978331>
- 10) Абелес, Том Р. 2001. “Университетни қайта кўриб чиқиш”. Башорат 3 (6): 563-68. DOI: 10.1108/14636680110420486.
- 11) Кроу, Майкл М ва Уильям Б. Дабарс. 2015. Янги Америка университетини лойиҳалаш. Балтимор, Мериленд: Жон Хопкинс университети матбуоти.
- 12) Skúlason, Páll. 2015. Университетларни танқид қилиш: Мақом ҳақидаги мулоҳазалар ва замонавий университет йўналиши. Рейкявик: Исландия университети матбуоти.
- 13) Шу ерда.
- 14) Оқ жилд, 2016. Z авлоди – Нега келажакка йўналтирилган университетлар керак – Жаҳон университети янгиликлари. 10-июнь. <http://www>.

universityworldnews.com/article.php?story=2016052514252692.

- 15) Сардор Зиёуддин. 1997. Ривожланишдан ташқари: Винсент Тукернинг исломий истиқболи (муҳаррири), маданий ривожланиш истиқболлари, Фрэнк Касс, Лондон.
- 16) Moravec, Jon V. 2013. “Ноумада ҳамжамияти: янги иш ва таълим”. Jon Moravec томонидан таҳрирланган. Уфқда 21 (2): 79-83. DOI: 10.1108 / 10748121311322978.
- 17) Wolfe, Julianne K., ва David W. Andrews. 2014. Олий таълимнинг ўзгарувчан роллари: Куратор, баҳоловчи, улагич ва таҳлилчи. Уфқда 22 (3): 210-17. DOI: 10.1108 / OTH-05-2014-0019.
- 18) Brundtland, Gro Harlem. 1987. “Бизнинг умумий келажакимиз: Атроф-муҳит ва тараққиёт бўйича Бутунжаҳон комиссиясининг ҳисоботи. Бирлашган миллатлар”. http://conspect.nl/pdf/Our_Common_Future-Brundtland_Report_1987.pdf.
- 19) Tonn, Bruce E. 2007. Барқарор келажак. *Futures* 39 (9): 1097-1116. doi:10.1016/j.futures.2007.03.018. Conway, Maree. 2012. Барқарор келажак: Олий таълим нимани таклиф қилиши мумкин. *Ижтимоий муқобилликлар* 31 (4): 35-40. Su, Ya-Hui, Li-Yia Feng, Chao-Chin Yang, and Tzu-Ling Chen. 2012. “Ўқитувчилар барқарор келажак учун университет талабаларини умрбод ўқитишни ривожлантиришни қандай қўллаб-қувватлайдилар: Талабалар истиқболи”. *Futures* 44 (2): 158-65. doi:10.1016/j.futures.2011.09.008. Kempen, Elizabeth. 2014. “Барқарор келажак тўғрисида махсус нашр: муҳаррирдан”. *Халқаро истеъмолчилар тадқиқотлари журнали* 38 (5): 443-443. DOI: 10.1111 / ijcs.12132.
- 20) Kiel, L. Douglas, and Euel W. Elliott, eds. 1997. *Ижтимоий фанлардаги бетартиблик назарияси: асослари ва қўлланилиши*. Қайта кўриб чиқилган нашр. Мичиган университети матбуоти.
- 21) Wheeler, Keith A., and Anne Perrasa Bijur, eds. 2000. *Барқарор келажак учун таълим: XXI аср учун умид намунаси. Илмий таълим ва технологиялардаги инновациялар*. Нью-Йорк: Kluwer Academic/ Plenum нашриётлари.
- 22) Jensenius, Alexander Refsum. 2012. “Интизом: Интра, Транс, Кросс, Мульти, Интер, Транс”. *ARJ*. 12-март. <http://www.arj.no/2012/03/12/disciplinarity-2/>.
- 23) Dilger, Alexander. 2012. “Эндоген мураккаблик, ихтисослашув ва умумий таълим”. Уфқда 20 (1): 49-53.
- 24) Dator, James A., ed. 2002. *Олдинга силжиш: Олий таълимда келажак тадқиқотлари*. Таълим. 21 асрнинг Praeger тадқиқотлари. Westport, Conn: Praeger.

ИСЛОМЛАШТИРИШДАН БИЛИМ БИРЛАШИШИГАЧА

Зиёуддин Сардор

Айнан таълим орқали миллат, жамият ёки маданият онгли равишда ўтмишдаги тўпланган кўникмаларни, билимларни ва доноликни келажак авлодларга етказди. Таълим нафақат жамиятнинг маданий ўзига хослиги ва тарихий меросини сақлаб қолади, балки унинг алоҳида мавжудот сифатида сақланиб қолишини ҳам таъминлайди. Ўзининг мураккаб таълим тизимига эга бўлмаган, ўз ҳаётини таъминлайдиган кадриятларни ва маданий хусусиятларни сақлаб қолиш ва узатиш учун мўлжалланган жамият ёки мустамлакага айланиб, дунёқарашнинг баъзи элементларини йўқотади. Шахс ҳам, жамият ҳам тегишли ўқув муассасаларининг етишмаслигидан азият чекмоқда. Инсон диний кадриятларни ва маданий ўзига хосликни ижобий ҳис қилишни ривожлантирадиган ижтимоий воситадан маҳрум. Жамият инсон капиталидан маҳрум бўлиб, натижада деярли барча соҳалар – кадриятлар ва кўникмалардан бошқариш, ҳуқуқ, савдо, молия, саноат ва маданий ишлаб чиқаришга қайтариб бўлмайдиган таназзулга учрайди.

Мусулмон жамиятлари умумий кадриятларни баҳам кўрсалар ҳам, ривожланган таълим тизимисиз, улар “баҳам кўриш учун жуда кўп билимга эга эмаслар”. Бу XVII асрдан бошлаб мусулмонлар дуч келган “инқироз” бўлиб, “мусулмонлар эгаллаган деярли барча билимлар бир зумда дунёвий кадриятлар нуқтаи назаридан фойдасиз бўлиб қолди”. Шундай қилиб, биз тенгламанинг бошқа томонини мувозанатлаштиришимиз керак: “биз маънавий кадриятларимиз жамиятларимизни қулликдан ҳимоя қилиш кучисиз яшай олмаслигини тан олишимиз керак”.

Тарихга қайтиш

Бизнинг билим ва таълим соҳасидаги кўрқувимиз, танқидларимиз Исмоил Рожи ал-Фаруқий ва Халқаро исломтаффақури институти (ИТ) ни “билимларни исломлаштириш” лойиҳасини бошлашга ундаган нарсалардан узоқ эмас. Фарбдан оммавий равишда топширилган ва юкланган замонавий таълим тизими ўзининг асосий тахминлари ва догматик тушунчалари билан биргаликда мусулмон жамиятларининг кадриятлар тизимини вайрон қилганини Ал-Фаруқий ва унинг ҳамкасблари тушу-

ниб етишди. Ғарбий университетлар мусулмон мамлакатларида Ғарбнинг ўрта синф маданияти, у билан боғлиқ меъёрлар ва қадриятларга мисол бўлишга интилишади. Улар берадиган таълим инсоннинг маънавий ривожланишини эътиборсиз қолдириб ёки бузиб, шунингдек, барча даражадаги таълимнинг моддий томонларини таъкидлайди.

Ал-Фарукий саҳифаларидан чиқадиган энг аниқ нарса – бу *билимларни исломлаштириш: умумий тамойиллар ва иш режаси* (илгари иш режаси деб номланган) унинг дарди ва ғазабидир. Мусулмонларнинг оғир ахволи жуда аниқ: “асрлар давомида юз берган таназзул мусулмонлар орасида саводсизлик, жаҳолат ва хурофотнинг тарқалишига олиб келди”. Ғазаб асосан Ғарбга қаратилган: у, умматни муваффақиятли парчалаган; “зўрлик билан ҳам, ишонтириш орқали ҳам” дунёвий таълим тизими “мусулмон жамиятларининг” эътиқоди ва маданияти асосларига путур етказиб, пухта ўйланган ва яхши режалаштирилган стратегия орқали, ўқув дастурининг исломий таркибий қисмлари ҳақиқат ва замонавийлик билан алоқада бўлмаслигини таъминлади.

Бироқ, бир нарса аниқ айтилган: “Ислом методологиясининг биринчи тамойиллари”. Мен бу ислом дунёқарашининг асосий аксиомалари каби аниқ методология эмас деб маслаҳат бераман. “Ислом ва барча исломий нарсаларнинг биринчи тамойили” бўлган Аллоҳнинг ягоналигидан бошлаб, *иш режаси* бизни систематик равишда яратилиш бирлигига (космик тартиб ва ҳамма нарсанинг ўзаро боғлиқлиги), билим бирлигига, ҳаётнинг бирлигига олиб келади (инсон бирлиги Худодан *омонатдир*, одамлар ишончли васийлардир ёки *халифалар*, бизнинг ер юзидаги саёҳатимиз), инсониятнинг бирлиги, ниҳоят ваҳий ва ақлнинг бир-бирини тўлдирувчи хусусияти. Биргаликда ушбу аксиомалар бизга билим излаш учун ҳам, мусулмон таълимини ислоҳ қилиш учун ҳам жуда яхши асос бўлиб хизмат қилмоқда. *Иш режасида* ижтимоий фанларнинг замонавий фанларини ва ислом дини меросини ўрганишдан бошлаш ва уларни бирлаштириш таклиф этилади. Унда айтилишича, мусулмон уламулари янги (ғарбий) билимларни ислом мероси таркибига киритиши, йўқ қилиш, ўзгартириш, қайта кўриб чиқиш ва унинг таркибий қисмини ислом дунёқараши ва унинг қадриятларига мослаштириши керак. Бу ерда *иш режаси* муаммоли бўлади.

Иш режаси замонавий жамиятда билим қандай ишлаб чиқарилганлиги, фанларнинг қандай ривожланганлиги ва қандай функцияларни бажариши, билим ва дунёқараш ўртасидаги ўзаро боғлиқлик тўғрисида хабардорликнинг камлигини намойиш этади. Шунини ҳам таъкидлаш керакки, баъзи анаъанавий ва консерватив мусулмонларнинг Ислоҳ тарихида, айниқса унинг шаклланиш босқичида, бизнинг барча муаммоларимизга аниқ ва тўлиқ ечимларни кўриш йўналиши мавжуд. Бизнинг тарихий меросимиз “қарама-қаршилиқлар ва радикал муқобиллардан ташкил топган” ва маълум вақт-шароитларда “инсон тажрибаси ҳақида мулоҳазалар далили” сифатида баҳолашига лойиқдир.

Шундай қилиб, бизнинг келгусидаги ҳаракат йўналишимиз таҳлил режимида *иш режасининг* биринчи тамойилига асосланиб, интеллектуал тарихимиздан ижодий фойдаланиш ва замонавий жамиятда билим қандай ишлаб чиқарилиши, сақланиши ва ишлатилиши тўғрисида анча чуқурроқ тушунишни ўз ичига олади.

Билим матони

Билим ва дунёқараш бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Билим доимо у яратилаётган маданият, дунёқараш аксиомаларига ва тахминларга сингиб кетади. “Замонавий билим” нинг тузилиши ва унинг турли фанларга бўлиниши Ғарб дунёқарашининг бевосита маҳсулидир. Ҳақиқатни ажратиш ғояси ҳеч қандай объектив ва универсал аксиомага асосланмаган, аксинча, бу маълум бир маданиятнинг “ҳақиқатни” қандай кўришини ва ташқарида бўлган ҳамма нарсани тушунишга, бошқаришга ва бўйсундиришга интилишига қараб тузилган. Фанлар Ғарб жамияти ва урф-одагларининг ўзига хос жисмоний, моддий, ақлий ва интеллектуал муаммоларини ҳал қилиш учун ривожланди. Ҳар қандай интизом бўлишидан қатъий назар, умумий ривоят ҳар хил эди: Ғарб дунёқарашини абадийлаштириш.

Ўқув фанларининг яна учта жиҳати бор, уларни кадрлашимиз керак. Биринчидан, улар интизом беришади, яъни жазолайдилар ва билимларни тўғирлайдилар. Иккинчидан, улар келажакни мустамлака қилишади. Учинчидан, улар Ғарбга ўзининг энг юқори кучини аниқлаш қобилиятини беради. Ғарб эркинлик ва тарққиёт нима эканлигини белгилаб, қонун, демократия ва инсон ҳуқуқлари; нима ҳақиқий ва инсон бўлиш нимали-

гини англатади. Таълимни ислоҳ қилиш бугунги дунёда куч ва ишонч устунларига зарба бериш демакдир.

Шундай қилиб, мусулмон жамиятларида таълимни ислоҳ қилиш вазифаси биз тасаввур қилганимиздан анча чуқурроқдир. Унинг иккита асосий таркибий қисми мавжуд: замонавий билимлар тизими ва унинг ғарбий дунёқарашини белгиловчи кучини қайта куриб, Исломий урф-одатларни ҳисобга олган ҳолда, таълим ва унинг ривожланиши нимани англатишини янада инсонпарварроқ ва кадриятларга асосланган тушунишни таъминлайдиган билимларни яратишнинг муқобил намуналарини ишлаб чиқиш. Янги намуналарга бўлган эҳтиёж нафақат мусулмонларнинг муаммолари. Дарҳақиқат, Ғарб ва Шарқдан келган олимлар сони тобора кўпайиб бормоқда, энди доминант намуналарга шубҳа билан қарашиб, кўпроқ инсонпарвар намуналарга қақришмоқда. Замонавий шароитдаги ўзгаришлар, янги технологиялар ва инновацияларнинг жадал суръати бу талабларни долзарб қилди.

Ҳозирги кундаги контекст

Ўз моҳиятига кўра ислоҳот келажакка йўналтирилган. Аммо бу ҳозирги замондан бошланиб, биз яшаётган ва ишлайдиган контекстдан хабардор бўлмасдан, мазмунли ислоҳотлар мумкин эмас. Дунё бўйлаб етакчилик қилаётган Американинг эски намунаси, Хитой, Ҳиндистон, Бразилия ва қайта тикланаётган Россияда ҳокимият ўзгариши билан бузилмоқда.

Асрлар давомида барқарорлик асоси бўлиб, академик фанларнинг ўзида жиддий ёриқлар пайдо бўлмоқда. Шундай қилиб, инқироз ўзининг барча ижтимоий, маданий ва интеллектуал жиҳатларида биз мусулмон жамиятлари билан чекланиб қолмаймиз. Ғарб ва бутун дунё ҳам кескин инқироз ҳолатида.

Бошқа жойларда мен мураккаблик, карама-қаршилик ва бетартибликка (3С) эътибор қаратган ҳолда, ҳозирги нотинч ва ўзгарувчан даврларни “одатдагидан кейинги даврлар” деб таърифладим. Назариянинг вазифаси шу пайтгача Ғарбни ва бошқаларни бошқариб келган нормал намуналар парчалаётганини таъкидлашдан иборат. Post-normal давр ёндашуви ҳар бир нарсанинг ўзаро боғлиқлигини (“яратилиш бирлиги”), Шарқ ва Ғарб ҳаммамиз дуч келадиган кўп ўлчовли сиёсий, иқтисодий, экологик,

ижтимоий ва маданий муаммоларни (“инсоният бирлиги”), барчамиз ерда ўзаро боғлиқ ҳаёт кечираётганимиз (“ҳаёт бирлиги”) ни таъкидлайди. Шундай қилиб, биринчи тамойиллар одатдагидан кейинги даврда навигация учун ҳам, бутун инсониятнинг келажактаги ҳаёти учун ҳам муҳим бўлиб чиқади. Бу аксиомалар билан бошланган билимларни ишлаб чиқаришга қаратилган ҳар қандай уриниш, улар ислом тафаккури ва дунёқарашидан келиб чиққан бўлса ҳам, моҳиятан умуминсонийдир.

Тилга оид савол

Тил – бу биз ўрганадиган, ўргатадиган, ўзгартиришга ва билимларни чуқурлаштиришга ёрдам берадиган асосий воситадир. Бу бизнинг дунёқарашимизни шакллантиришимиз, ўзимизни шахс ва жамият сифатида қабул қилишимиз, уни ўзгартириш учун дунё билан ўзаро муносабатларимизнинг ажралмас қисмидир. Бироқ, тил ноаниқликларга тўла ва тушунмовчилик учун қулай заминдир. Тил, маданият каби жуда кўп қаватли тарихга эга, масалан, улкан археологик жой, муҳим аҳамиятга эга бўлган омбор. Шундай қилиб, биз тилни ишлатишда аниқ бўлишимиз керак.

Бизнинг янги намуналарга ўтишда биринчи вазифамиз “турли даражадаги тавсифларга асосланган мувозанатли ва нозик терминологияни” ишлаб чиқишдир, бу “сирт иккиламчиларини ҳал қилишнинг асосий воситасидир”. Биз фойдаланадиган атамалар, ҳикоялар ижобий ва салбий ўзига хос маъно ва хусусиятларга эга бўлиб, шунинг учун ҳам муаммоли. Бу ерда умумий мақсад исломнинг мафкуравий қурилишларидан, шунингдек, постмодерн фикрда фаол равишда илгари сурилган мутлак кўпайишга қарши ҳаракатдан ҳимоя қилишдир. Ушбу мақсадга эришиш учун кўплаб атамалар бундай таҳлилни талаб қилади.

Бизнинг контекстни тушунишимиз ва ислохотлар тилимизни ривожлантириш орқали анъана ва замонавийлик, матн ва контекст, барқарорлик ва динамизм каби бизга доимий ва қатъият билан қарши турадиган асосий иккиликларни ҳам ҳал қилишимиз керак. Ушбу қарама-қаршиликлар жамиятларни боши берк кўчага олиб бормоқда. Мураккаб тизимларда тез-тез пайдо бўладиган қарама-қаршиликлар таърифи бўйича қарама-қарши, муросасиз қарашлар бўлиб, уларни ҳал қилиб бўлмайди, уларни фақат енгиб ўтиш мумкин.

Мусулмонлар кўпинча ўзига хос тортишувларга дуч келмоқдалар ва фақат мусулмонларга мос тадқиқот дастурлари ва муассасаларини яратмоқдалар. Бу мураккаб, ўзаро боғлиқ дунёга қисқартирилган ёндашув. Дин ва дунёвийликнинг зиддиятли муаммолари ҳамда биз Ғарбда кўраётган ахлоқий ва технологик муаммолар ҳам мусулмон жамияти учун муаммо ҳисобланади. Шундай қилиб, дунё олдида турган асосий ахлоқий, сиёсий, ижтимоий, илмий, технологик ва маданий муаммолар ислохот кун тартибининг ажралмас қисмига айланиши керак.

Аммо ҳақиқатан ҳам инклюзив бўлиш учун биз барча потенциал манфаатдор томонларни ўз муҳокамаларимизга жалб қилишимиз керак. Бу шуни англатадики, биз турли хил келиб чиқиши, ёши, жинси, мазҳаблари ва қарашларига эга одамларни онгли равишда учрашувларимизга таклиф қилишимиз, кейин уларга ўз нуқтаи назарларини ифода этишлари учун етарли жой беришимиз керак. Биз уларнинг эҳтиёжларини, ташвишлари ва интилишларини тўғридан-тўғри тушунадиган ёшларни тарбиялашимиз керак. Ёшларнинг бундай ҳурмат ва иштирокининг етишмаслиги, шубҳасиз, мусулмон жамиятлари дуч келадиган кўплаб муаммоларнинг асосий сабабларидан биридир. Бутун дунёдаги ёшларга контекстли ва келажакка йўналтирилган ушбу янги тилни ўргатиш бизнинг саъй-ҳаракатларимизни, билимларни бирлаштиришнинг янги намунасини ишлаб чиқиш бўйича умумий вазифамизни кучайтиради.

Олдинга силжиш (юриш)

Бизнинг мақсадимиз биринчи тамойилларга асосланган янги намуна яратиш бўлиб, унда билим, ижодкорлик, ҳаёт ва инсонпарварлик универсал доирага бирлаштирилган деб қабул қилинади. Шунинг учун, биз олдинга интилишнинг интеграл ва ҳар нарсани камраб оладиган, бошқаларни қабул қилишни ўз ичига олган онгнинг янги усули эканлигини англашимиз керак. Биз мусулмон жамиятларида тафаккур ва изланиш руҳи тикланишини эълон қиладиган, шахсият сиёсатидан интилувчан кадриятларга ўтадиган, барча мураккаблиги ва зиддиятлари замонавий дунё билан алоқаларни рағбатлантирадиган, замонавий дунёда етакчи ролларни бажариш учун тўлиқ жиҳозланган ва хабардор фуқароларни яратадиган жараёни бошлашга интиламиз.

Биз нимага эришмоқчи эканлигимизни ва нима қилишимиз кераклигини бирлаштирсак, янада яхлит расм пайдо бўлади. Аслида, биз дунё фақат гаплашиш учун мавжуд эмаслигини айтмоқдамиз, лекин буни амалда қўллаш керак. Шундай қилиб, биз мулоқотларнинг янги тўпламини яратишга интиламиз, биз учун муҳим бўлган билимлар тизими, янги намуналар, тушунчалар, терминология, қоидалар, баёноتلар, бу орқали биз куч ва мафкураларни йўқ қилиб, дунёни жалб қиламиз ва ўзгартирамиз.

Биз нолдан кураётган жамоат нутқлари тармоғидан бошлашни таклиф қиламан. Тармоқ – ҳамжамият бирлашиши ва ривожланиши билан у янги билимларни яратади, бу эса нутқни кучайтиради ва ривожлантиради. Биринчи, қадриятлардан бошлашимиз керак, яъни “Ислом тафаккури тарихидаги рационализм чақириғига жавобан илоҳиётшуносликда (*калом*) бошида кўтарилган саволларни қайта кашф этишимиз” керак. Иккинчидан, замонавий билимлар тизимининг аниқлаш кучини қайта тиклашимиз ва билимларни шакллантиришнинг муқобил намуналарини ишлаб чиқариш мақсадида мусулмон жамиятларида мавжуд бўлган билим ва таълим намунасини ўрганишимиз керак. Мақсад янада инклюзив ва инсонпарвар, аммо айни пайтда ҳам ақлий тарихга, ҳам Ислом анъаналарига асосланган муқобил вариантларни яратишдир. Учинчидан, биз ўз меросимизни барча хилма-хилликда кўришимиз керак. Биз мусулмонлар маданиятига инсоният маданияти сифатида қарашимиз керак. Бизнинг меросимизнинг инсоният ютуғи сифатида янада изчил ва яхлит манзарасини яратиш учун бизга бир гуруҳ олимлар, жумладан, ислом ва ислом тарихи, шунингдек, фан ва техника тарихчилари, файласуфлари, рассомлар ва ёзувчилар, шунингдек, адабиётшунослар ва санъатшунослар керак. Тўртинчидан, бизга социологлар, танқидчилар ва футуристлар гуруҳи керак, улар ҳозирги йўналишлар – уларнинг мусулмон жамиятларига қандай таъсир қилиши, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳатти-ҳаракатларни ўзгартириши, истак ва интилишларни яратиши – ҳамда мусулмонларнинг келажак авлодларга таъсирини ўрганиш керак. Конструктив ислоҳот ишлари фақат келажакка назар ташлаш билан амалга оширилиши мумкин.

Изоҳлар

- 1) Абдулваҳоб Ал-Аффенди, Абулқодир Таюб, Абдулазиз Саҳидина ва Анвар Иброҳимнинг битта таклифлари уларнинг 2014-йил, 8-октябрь куни бўлиб ўтган “Олий таълим ислоҳоти:” Абдулваҳоб Ал-Аффенди, “Мусулмонлар олий таълимнинг қайта тузиш: баъзи нукталар” акс эттириш; Абулқодир Таюб, шахсият ва исломий таълим ислоҳоти, Абдулазиз Саҳидина, мусулмон дунёсидаги таълим ислоҳоти; ва Анвар Иброҳим, Абдулваҳоб Ал-Аффендининг мусулмонлар олий таълимини қайта тузиш ҳақидаги мулоҳазалари: мулоҳаза юритишнинг баъзи лаҳзалари ва Жереми Хензел-Томаснинг шарҳлари. Жереми Хензел-Томаснинг сўзлари унинг электрон почта орқали ёзган кенг шарҳларидан.

БИЗ ИНТИЛАЁТГАН БИРЛАШИШ

Жереми Хензел-Томас

Ғарб маданиятидаги табиий йўналиш, тажриба ўрганишга имкон бериш ўрнига, огоҳлантириш, ёрдам бериш, ўргатиш, кўрсатма бериш ва такомиллаштиришдир. Эҳтимол, замонавий дунё туб америкаликлар томонидан кадрланадиган кўпроқ маҳоратга муҳтож – югуриш, ўрмонда яшаш ва тирик қолиш. Булар, маслаҳат бериш каби кўникмалар билан бир қаторда, ўз маданиятини сақлаб қолиш учун жуда зарур эди ва замонавий дунёда руҳий саломатлик муаммолари билан жуда катта талабга эга. Ушбу услубларнинг мувозанати биз истаган янги истиқбол ҳақида тушунча беради.

Бизни бирлаштирадиган билимларнинг бу янги истиқболига олиб борадиган тушунчалар, ҳар томондан ва узоқдан кўриб турадиган кенг панорамали кўриниш, керак бўлганда аниқ диққат марказини берадиган чуқурлик бўлиши керак. Бунинг учун, авваламбор, ҳар хил шакллар чексиз, доимий равишда ўзгариб турадиган, аммо шунга қарамай, манба ва марказга, ўзгармас моҳиятга эга бўлган кўп қатламли, кўп қиррали воқеликда ҳар хил, ҳамма нарсанинг манбаи бўлган, бу ерда хилма-хиллик ва кўплик якуний бирлик ярашувини топиб, бир-бирини тўлдирувчи бўлса ҳам, тавсифлаш даражалари мавжудлигини англашимиз керак.

Таълимдаги хилма-хилликдаги бу бирликни қабул қилиш учун биз инсониятнинг воқеликни душманона муносабатларни вужудга келтирадиган ва қўллаб-қувватлайдиган рақобатдош, ўзаро ғоялар, қарашлар ва фикр намуналарига бўлиш йўналиши туфайли юзага келган улкан тўсиқларни танкидий кўриб чиқишимиз керак.

Иккилик фикрлаш ва дихотомизация бизда тез, қатъиятли ҳукм қилиш ва ҳаракат қилишимизга имкон берадиган оддий ҳикояларнинг асосий хусусиятларидан бири сифатида сингдирилишни таклиф қиламан. “Биз” ва “улар” ҳаракатга, маҳкумлик ва душманликка кучли чақириқдир. Бундан фарқли ўлароқ, ҳар бир жумланинг мантикий тафсилотларини синчковлик билан ўрганиб чиқадиغان, ҳар қандай майда келишмовчилик ва нюансларни бошидан кечирган курсий файласуфи ҳеч қачон ўз ўрин-

дигида турмаслиги мумкин. Бу қатъиятсизлик фалажи, шубҳасиз, бир зумда фикрлаш ёки сингиб кетган хурофотнинг шартли рефлекси бошқа чеккада бўлгани каби, тобора мураккаблашиб бораётган дунёни таскин берадиган оддий ҳикояни акс эттирувчи “ҳикоя хатолари”ни акс эттиради. Биз тезкор фикрлашга мойилмиз ва кўпинча бундай фикрлашнинг асосий хусусияти бўлган иккилик осонликча одатий ҳолга олиб келиши ва оддий бўлиб қолиши мумкин.

Бизнинг ривоятларимизга хос бўлган баъзи атамалар ҳақида қисқача мулоҳаза юритиш бизнинг онгимизни тушунчаларни мувозанатлаш ва яхлит билимга ўтиш вазифасига тайёрлаши мумкин. Масалан, дихотомизация ва диалектика бизни кутиб турган катта мунозаранинг давом этадиган томонларининг қарама-қарши томонларида турибди. Бир томондан, дихотомия қарама-қаршилик ва бегоналашувни келтириб чиқариб, иккинчидан, диалектика иккита фарқни бирлаштиради, мантикий ва очик нисбий параметрлар доирасида мунозараларга ёрдам беради. Идеал ҳолда, сиз синтез қилувчи полилогни олишингиз мумкин. Маданий нисбийликни ушбу доимийлик билан ҳам кўриш мумкин. Оддий ахлоқий одоб-ахлоқ қоидалари учун шунчаки шов-шув бўлиш ўрнига, у “ҳамма нарса” менталитетидан “муносабатлар” ни шакллаштиришнинг ижобий қобилятига ўтиши мумкин. Бу доимийлик бўйича бир-бирига қарама-қарши бўлган бундай таърифларни жойлаштириш турли масалалар бўйича барча нуктаи назарларни, шу жумладан, мультикультурализм ва “замонавийлик” деган тушунча билан боғлиқ барча нуктаи назарларни тан олган ҳолда полилог пайдо бўлишига имкон беради.

Айнан шу пайтдаги дунёнинг ҳолатини тан олиш ва англаш орқали биз диний ва маданий кўпайиш чақирғига жавоб бера оламиз. Одамларнинг онглари ҳар бир даврда ҳар хил шаклланиши ва бу анъана тирик анъана бўлиб қолиш учун ўзини динамик равишда янгिलाши ва янги шартлар, янги саволларга жавоб бериши кераклигини тушунинг. Бошқача қилиб айтганда, инсон тушунчасини ривожлантиришда вақтни, жойни ва одамларни эътиборсиз қолдириб бўлмайди.

Бирлашиш доираси

Инсон тушунчасини ривожлантириш учун терминологиядан фойдаланишда аниқ фарқлар зарур. Кўриниб турган қарама-қарши томонни қан-

дай қилиб бир-бирини тўлдирувчига айлантиришимиз мумкинлигини кўриб чиқаётганда мен “ажралмас истиқбол” иборасини ишлаб чиқдим ва мен “интеграл” атамасини (ва унинг “интеграция” яхлитлик муносабатлари) биз учун зарур бўлган янги истиқболнинг асосий кўрсаткичларини очкич сифатида ишлатмоқчиман.

Jean Gebser инсоният онгининг “ақлий” дан “ажралмас” тузилишига ўтиш босқичида деб ишонган. У “ақлий” структуранинг номукамал шаклини рационал материализмнинг қийматсиз онтологияси деб таърифлаган, аммо бу тузилмани “қадриятларга” қайтиш билан янгилаш мумкин эмас, аксинча, “ажралмас”, бу иккилик қарама-қарши тоифаларга, бир томонлама истиқболларга, қатъий рамкалар ва рақобатдош намуналарга ўрнатилмаган онг режимига ўтиш зарур эди. Бироқ, диалектик жараённинг инсон тафаккурини ривожланган услуби ва пайдо бўлаётган ажралмас онг тартиби ғояси ўртасидаги яқинлашуви қисмандир. Ҳар қандай тахмин қилинаётган “ажралмас” онг усули қандай қилиб синтезни асосан аналитик воситаларга асосланган методология ёрдамида амалга ошириши мумкинлиги савол бўлиб қолмоқда.

Иккиликлардан ташқари

“Ғарблаштириш” ёки “исломлаштириш” бу муолажани даволаш деган иккиланишдан ташқари қандай қилиб ўз қарашларимизни кенгайтира оламиз? Жавобни фақат Ғарб билимларини ишлаб чиқариш андозалари ва Ғарб университетларининг устунлигини таъминлайдиган бошқа барча омилларга “эришиш” нуктаи назаридан шаклланадиган “оқсоқ ўрдак” менталитетидан қандай чиқиб кетишимиз мумкин? Ахир, қандай қилиб бутун инсоният учун таълим маданиятини яратишимиз мумкин?

Биз замонавий анъаналарга асосланиб Қуръон тадқиқот руҳини қисман олиб келган бошқа интеллектуал ва педагогик урф-одатлар билан динамик алоқалар орқали ислом анъаналарининг унутилган ёки турғун томонларини чинакамига қайтаришимиз ва тиклашимиз мумкинлигини англаш учун камтар бўлишимиз керак. Аммо бу “тиклаш” ислом маданиятининг олтин даври ютуқларига зерикарли қайтиш эмас, балки чинакам ижодий жараён бўлиши керак. У бундай маданиятни вужудга келтирган қадриятлар ва тамойиллар замонавий дунёда қандай янгилашиши, қайта кўриб чиқилиши ва қўлланилиши мумкинлигини ўрганиши керак.

Қуръонда: “Биз сизларни бир-бирингизни таниб-билишингиз учун сизларни миллатлар ва қабилалик қилдик”, – дейилган. Бу мен учун масаланинг моҳияти бўлган “муносабатлар”нинг кутқарувчи инояти. Вужудга келган онг, янги ақлий тузилишга ўтиш ёки шунчаки янги намуна деб тушунсак ҳам, яхлит истиқболга эришганимизда, бунинг учун инсон қобилиятлари, “эшитиш, кўриш ва юрак”ни бирлаштириш зарурлигини англашимиз керак.

Холистик университети

Хуш, қандай қилиб биз университетнинг “танкидий муассаса” функциясини кенгайтира оламиз? Анъанавий рационаллик ёки “танкидий фикрлаш” аналитик воситаларни эмас, балки интеллектуал идрок, тасаввур, қизиқиш, таваккал қилиш, ижтимоий жавобгарлик ва адолат учун кураш, шунингдек, инсон онги ва руҳини озод қилиш, чуқурроқ маъно ва мақсадни излаш, инсон бўлиш нимани англатишини кўриш каби қобилият ва фазилатларни ҳам ўз ичига олади. Келинг, ижодкорлик, мустақил фикрлаш, тинглаш, гаплашиш, бошқаларига нафақат суҳбат ва мунозара орқали, балки ўзгарувчан муҳаббат орқали мурожаат қила оладиган очик юрак ва онгнинг очиклиги ва сезгирлигини кўшайлик.

Мен атайлаб “кўнгил ва ақл”ни кенгайтирган қобилият доирасига (шу сабабли, ҳақиқатни ҳам ажралмас истиқболга) қўшмоқдаман, чунки бу Қуръон оятлари назарда тутган, бизга берилган қобилиятлар учун миннатдор бўлишга чақирадиган “ақл-юрак” бирикмаси (*фуад*). Билимнинг интеллектуал ва маънавий элементи когнитив психологиянинг замонавий ютуқлари билан муваффақиятли равишда мос келади, бу эса инсон интеллектининг одатдаги пасайишини “умумий ақл” учун ягона унитар ёки омил даражасига туширишни шубҳа остига қўйиб, бунинг ўрнига “кўп ақл-идрок”ка ишора қилади, шунингдек, билим ва тушуниш, ҳиссий, ижтимоий ва ахлоқий ақл-идрок анъанавий равишда “донолик” атамаси билан ифодаланиб, “шахсий яхлитлик, виждон ва самарали хулқ-атворда” намоён бўлади.

Ўзининг юқори мақсадларини аксариятлаштириш ёки бошқа идеалларни бузилишдан тиклаш орқали, олий *маълумот* бу илғор танкидий қобилиятлар ва ижтимоий масъулиятли фазилатларнинг бир қисмини ўз ичига олиши мумкин. Яхши ўқитувчи нафақат ўқитувчи, билимларни ет-

казувчи, балки *мураббий*, қалблар ўқитувчиси ва характерларни яратувчи бўлиши керак.

Келинг, билимлар, кадриятлар ва муносабатларнинг ўзгарувчан кучини бирлаштиришга асосланган таълим ислоҳоти орқали эриша оладиган ваъдамизга қайтайлик. Румий дунёдаги ҳамжиҳатлик ва кўпликни кадрлаш ва “ўзлик томон йўл бошқасидан ўтади” деган чуқур тушунчаси, замонавий таълим ислоҳотига йўл очиб бериб, бу фарқ ва тафовутга бўлган боғланишдан устун туриши мумкин. Иккиликка кўшилиш ғарбга қарши “рад этиш” ва “иккига бўлиш” жойлашишларида аниқ кўриниб турибди, бу диний ва дунёвий таълим ўртасидаги фарқни келтириб чиқаради, аммо бу “исломлаштириш” ҳаракатида ҳам мавжуд. Гарчи гўё “интеграцион” бўлсада, “универсаллик ва бирликка бир қадам ташлайди” фақат “худди шу қадар тез чекиниб, фарқ ва тафовут сари яна бир қадам ташлайди”. Исломлаштириш ёндашувини гўёки бирлашишга олиб борувчи, аммо оқибатда фақат ўзига қаратилган ва Румийнинг ҳеч қандай сабоқларини ололмайдиган сохта тонг деб таърифлаш мумкин. Бошқа жойларда исломлаштириш орқали билмасдан кўрқувни ўстириш бутун дунёда ксенофобик ифодага олиб келди.

Ушбу иккала ғоя ниҳоятда кадрлидир ва ҳар қандай қарама-қарши кўринадиган қарама-қаршилиқларни ечишга интилишнинг бир усули “радикал” сўзини “ёрдамчи” маънода эмас, “илдиз” ёки келиб чиқишини сиёсий фаолият ёки инновацион ислоҳотлар ва ўзгаришларни англатадиган маънода қабул қилишдир. Терминологик энтропия ушбу атамани экстремистларга нисбатан “радикаллашиш” маъносида қандай қилиб қисқартирилганлиги жуда аниқ. Худди шу тарзда, биз идентификация сўзининг илдизига мурожаат қилишимиз мумкин. Унинг асл маъноси лотин “идентита”сини акс эттирувчи лотин “идема”сининг маъносини “бир хил” сақлаб қолган.

Бу семантик қазишмаларнинг барчасида биз бутун мавжудот замирида ётган асосий бирлик ва ўзаро боғлиқликни ифода этувчи ибтидоий тилни ажрата оламиз. Ушбу “радикал бирлик” ўзининг чуқур маъносида барча жамиятларда зарур бўлган туб таълим ислоҳотининг асосини ташкил қилиши керак. “Ўзлик ва бошқалар” ўртасидаги ҳаётий алоқада илдиз отган биз хилма-хиллигимиз, йўналишларимиз ва кадриятларимиз ик-

килик ўрнатган қатъий қарама-қаршиликларни ечадиган умумий манба ва марказни топади. Энди биз “билимларни бирлаштириш” билан, шунингдек, фақатгина инсон қобилиятлари тўплами билан тутиб бўладиган панорамали интеграл истиқбол билан “олдинга силжиймиз”.

Изоҳлар

- 1) Peat, F. David. 1994. Қора оёқ физикаси: хиндуларга саёҳат Дунёкараш (Лондон: Тўртинчи ҳокимият), 57.
- 2) Жан Гебсернинг инсон онгидаги таркибий ўзгаришларни тавсифи унинг “Ҳамма жойда мавжуд бўлган келиб чиқиши” да Noel Barstad ва Algis Mickunas томонидан ваколатли таржимасида келтирилган. (Афина: Ohio университети матбуоти, 1985).
- 3) Crow, Karim Douglas. 1999. “Донолик ва ақл ўртасида: эрта Ислондаги Ақл (ақл-идрок)” аспекти, *Islamica*, 3:1.
- 4) Жалолоддин Румийнинг ақлнинг икки турини ажратиб қўрсатиш учун Матнавий Mathnawi III, 2527-2528 and IV, 1960-1968. D-mode ва “амалий идрок” ҳақида Guy Claxton, *Hare Brain Tortoise Mind: Нима учун ақл камроқ бўлганда ўйлайди*. (Лондон: Fourth Estate, 1997)

БИРЛАШИШ ТИЛИГА

Жерemi Хензел-Томас

Ишончим комилки, кўпчилигимиз Бобил минораси ҳақида Библиядаги ҳикоянинг баъзи бир версиясини биламиз ва ҳатто биз билмаганлар ҳам Бобил сўзининг метафора билан ишлатилиши, ўзаро тушунарсиш нутқнинг товушлари ёки шовқинларининг чалкаш аралашмасини билдиришлари мумкин. Аммо Қуръон тиллар ва ирқларнинг хилма-хиллиги жазо, монолитик ўзига хослик ва бир тилли, монокультурал поклик ва бирдамликдан воз кечиш деган фикрни қўллаб-қувватламайди. Аксинча, илоҳий равишда нафақат маданият, тил ва ирқ, балки дин нуқтаи назаридан ҳам хилма-хилликда бирликни белгилайди.

Диний хилма-хиллик – бу оддий инсоний ҳолат. Бу инсоният маданияти, тиллари, ирқлари ва турли муҳитларининг хилма-хиллиги натижасидир. “Ваҳий ҳар доим инсон имкониятларига мослашишдир. Иккала ақл бир-бирига ўхшамайди. Худонинг овози кўп жиҳатдан, кўп тилларда инсон руҳига етиб боради. Битта ҳақиқат кўп маъноларда ўз ифодасини топади”. Пайғамбаримиз Муҳаммад (С.А.В.) айтганлар: “Менинг умматининг хилма-хиллиги барака”.

Инсон билимларининг кенгайиб бораётган уфқлари

Турли хиллик томонидан берилган билим ва идрокни ривожлантириш учун олтин имконият Қуръонда Қалам рамзий маънода ҳам мавжуд. “Биз билимдон, ўрганиш имкониятига эга бўлган мавжудот бўлиш қобилиятимиз билан яратилганмиз”. Ўрганиш ва билим ўз моҳиятига кўра тўпланиб борадигандир, шунинг учун биз тушунишда таракқиёт учун масъулиятимиз борлигини аксиоматик деб биламан.

Бу ўсиб бораётган хабардорлик жараёни Қуръон оятаида: “Биз уларга ҳам уфқлардаги, ҳам ўз нафсларидаги оят (белги)ларимизни кўрсатамиз. Токи уларга унинг ҳақлиги аён бўлсин”. (41:53) Ушбу оят “инсоннинг олам мўъжизалари ҳақидаги тушунчасини босқичма-босқич чуқурлаштириш ва кенгайтириш, шунингдек, ўз руҳиятини чуқур англаш”га ишора қилади. Бундай чуқурлашувчи онг-тушунча фақат ўсиш ва етуклик давридан кейингина келиши мумкин.

Билимнинг ривожланиши ва онг камолотида ҳал қилувчи омил – бу диалектика жараёнидир. Dichotomous ёки иккилик фикрлаш кўпинча бошқаларни рад этадиган ва рақобатдош ҳолатлар ўртасида умумийлик ёки тасодифни топа олмайдиган қутбланган ва қарама-қарши позицияни қабул қилиш орқали ҳақиқатни ажратишга интилади. Диалектика – бу одамларнинг барча билимлари вақтинчалик эканлигини англашдан келиб чиқадиган нутқ ва фикрлаш жараёнидир. Бу орқали ҳар бир киши мавжуд гипотезани ёки позицияни аниқлаштиришга билим ва маданият-ни бир қатор далиллар, кўплаб муқобил қарашлар ва фикр намуналари билан танқидий алоқада бўлиш орқали, шунингдек, суҳбатдошларнинг кенг жамоатчилиги билан очик, ҳурматли суҳбат ва полилог орқали ривожлантиришга интилади.

Тимоти Вилиямсоннинг “*Тетралог*” асарида “Мен ҳақман, сиз ноҳақсиз” деган таглавҳа бор. Сократ суҳбати анъаналаридан келиб чиққан ҳолда, бу поездда тўрт кишининг кенгайтирилган муҳокамаси. Уларнинг ҳар бири дастлаб ўзларининг ҳақ эканлигига амин эдилар, аммо суҳбат давом этар экан, совуқ мантикий мулоҳазалардан тортиб, қизгин шахсий қарама-қаршилиқларга қадар, уларнинг барчаси баъзи асосий тушунчалар ҳақида ўйлашларини қайта кўриб чиқишлари кераклигини англайдилар. “Тўғри жавоблар”ни белгилашдан ташқарига чиқадиган ушбу фаол жараёнга келсак, биз ҳақиқий олий маълумот “талабанинг ўз-ўзидан равшан дунёсини бузиш” ва “безовта қилиш” маъносида “безовта қилувчи” деган тушунчани кўриб чиқамиз, чунки охир-оқибат, талаба нарсалар ҳар доимгидан фарқ қилиши мумкинлигини тушунади. Агар талаба қанча куч сарф қилса ёки қанча кутубхона тадқиқотлари қилинмасин, аниқ жавоблар йўқлигини тушунмаса, олий маълумоти тўлиқ бўлмайди.

Сўнги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, гуруҳ муҳокамаси ёлғонни аниқлаш ва ҳақиқатни ҳидлаш учун ажойиб ва деярли сирли куч беради. Дарҳақиқат, гуруҳдаги одамларнинг “ёлғонни тан олиш эҳтимоли энг тайёр одамга қараганда ҳам кўпроқ”. Бошқача қилиб айтганда, полилог камситиш қобилятини, ҳақиқат ва ёлғонни фарқлашимизга имкон берадиган мезон ёки стандартни фаоллаштиради деб айтишимиз мумкин. Бу ерда ҳақиқий сўз нимани англатиши ҳақида эмас, балки баъзи қийин саволлар туғдиради. Поездда саёхатчилар ўртасидаги тетралог кимнинг ҳақ ва кимнинг ноҳақлиги тўғрисида бирон бир хулосага олиб келмайди,

балки ўқувчиларга қарор қилиш ҳукукини қолдиради. Диалектикага асосланган ҳаракат йўналиши “ҳақиқат” деб белгиланиши мумкин бўлган ва “ҳақиқийлиги” тамғасига эга бўлган манзил томон йўналтирилади.

Бизнинг олдимизда турган асосий саволлардан бири гўёки ҳақиқий нарсаларнинг асл моҳиятига имкон қадар тўғри келадиган нарсаларни аниқлаш ва қийинлиги ўртасидаги аниқ қарама-қаршиликдир. Бу ерда биз терминологияни ўрганишда ҳал қилишимиз керак бўлган муҳим савол туғилади. Қандай қилиб “асл”, “ҳақиқий”, “ваколатли”, талқин қилиш ва контекстлаштириш учун очиқ бўлган нарсалар ўртасидаги потенциал иккиликни қандай ҳал қилишимиз мумкин? Қандай қилиб биз фойдаланадиган тилда, ҳам илоҳий, ҳам инсоний, ваҳий, ақл, бирлик-кўплик, “тўлиқ” ва “тўлиқсиз”, “аниқ” ва “ноаниқ” бўлган нарсаларга қандай мослаша оламиз?

Тил биз ўйлайдиган ва қилаётган ҳар бир нарсанинг марказида жойлашган бўлиб, бизнинг ҳаракатларимизнинг юқори ахлоқий ва маънавий жиҳатлари билан мутлақо боғлиқдир. Ислому нуктаи назаридан ҳарфлар ва сўзлар яратилган олимнинг моҳиятидир. Шунинг учун одил, ўринли, мувозанатли, тенг ва адолатли сўзларни, “керакли ўлчов ва нисбатда” сўзларни ишлатиш муқаддасдир. Ихтиёрийлик билан боғлиқ бўлган илоҳий тил бизга икки уч билан таёқ берди, у яшириши, чалкаштириши, алдаши, бузилиши ва зарарни келтириб чиқариши ёки аниқ-равшан, яхшилик қилишга илҳомлаштириши мумкин.

Таърифланиб бўлмайдиган нарсаларни ифодалашга уринишда тасаввуф тили чуқур нозик, мавҳум ва ҳатто ўтиб бўлмайдиган бўлиши мумкин, аммо моҳият ва шакл ўртасидаги зиддиятдан қочмаслигимиз керак. Шунингдек, у илгари кўтарилган муҳим саволларни акс эттиради: “асл”, “муҳим”, “ҳақиқий” ва “ваколатли” ўртасидаги потенциал иккиликни қандай ҳал қилиш керак? Ушбу муаммони ҳал қилиш бизнинг мусулмон жамиятларида таълимни тиклаш учун билимларни бирлаштириш бўйича янги ва динамик нутқни кучайтириш, шакллантириш ва тарғиб қилиш учун асосий тил сифатида тавсифланиши мумкин бўлган нарсани топиш ниятимизнинг ажралмас қисмидир.

Қандай қилиб биз сурункали илдизсизлик ва йўналтирмаслик хавфидан қочадиган ва шу билан бирга бизни ёпиқ онг томонидан беркитилган ёлғон ишончнинг ёпиқ китоб тор доирасидаги қуруқлигидан олиб ташлайдиган билим излашда қандай қилиб тамойилий компага рия қилишимиз мумкин? Ҳар ҳолда, бу кема ҳалокатига олиб келади. Агар биринчиси, бизни қўллаб-қувватламайдиган нисбийлик гирдоби бўлса, иккинчиси – бу авторитар догмалар ва “ёзув”ларнинг ёзувчи тоши, инсон талқинига бўйсунадиган, аммо тошдан ўйилган, бизни бекиёс формализм, қатъий консерватизм билан боғлайдиган контекст ва шароитлардан узилган матнларни ўрганиш, қонун, унинг таъқиқлари, таърифлари, қоидалари тўғрисидаги тортишувларнинг нотўғрилиги нуқтаи назарига таққослаш мумкин бўлган тафсилотларга қадар Исломи камайтириш.

Орқага ва олдинга қараб, биз инсониятдан маҳрум бўлган фундаментализмга ёки муқаддас нарсалардан маҳрум бўлган прогрессивизмга таслим бўлишдан бизни ҳимоя қиладиган парадоксни ушлаб турамиз.

Дунё ҳақидаги тушунчани шакллантиришда нутқнинг ўрни муҳим аҳамиятга эга. “Дискурс – бу ижтимоий ва маданий билимларнинг жуда чекланган соҳаси, тахминлар, баёноتلар, интизомлар ва ғоялар тизими. Айнан нутқ орқали дунё пайдо бўлади”. Агар нутқнинг стратегик ҳаракати маълум даражада тингловчиларнинг психологик мойиллигига боғлиқ бўлса, демак, бу ҳам ўзаро жараёндир, чунки психологик мойиллик ўзи нутқ билан боғлиқ. Фикрлаш ва ҳис-туйғаларни нутқ ёрдамида ифода этиш учун яратилиб, мустаҳкамланган.

Чалкаш терминологияни очиш

Френсис Бэкон жанжал ва ҳокимиятга таяниш билан чекланган ўқитувчи ва ўқитишга оид анъаналардан тубдан чиқиб кетишга чақиради. Бунинг учун биз “инсоннинг фойдаси ва манфаати” учун онгни хурофот, шартнома, сохта тушунчалар ва шубҳасиз ҳокимиятни тозалаш орқали ҳаракат билан боғлашимиз керак ва нарсаларнинг асл моҳиятини рангсизлаштириб, бунинг ўрнига тўғридан-тўғри тажриба, идрок, кузатув ва “ҳақиқий индукция”га асосланган ҳолда билимларни мустаҳкамлайди. Маданият-шуносликнинг янада кенг доирасидаги танқидий нутқни таҳлил қилишнинг асосий тушунчаларидан бири – куч билан муносабатларни яратиш ва сақлашда матннинг муҳим роль ўйнашини аниқ кўрамиз.

Тилнинг янги маънолари ва оқибатлари ривожланиб борар экан, эски маънолар, уюшмалар ёки уйғотувчи маъноларнинг йўқ бўлиб кетишини белгилайдиган қатъий қонун йўқ. Бу чалкашликларни бартараф этиш ва бизнинг мақсадларимизга мос келиши мумкин бўлган йўналтирилган йўналишни яратиш учун “тил биз ўрганадиган, ўргатадиган, ўзгартиришга ва билимларни чуқурлаштирадиган асосий воситадир...” деб бошлашимиз керак, асосий атамалар тўплами “ўзимизга хос тарзда, уларга замонавий маъно беринг ва уларни билимлар бирлашиши нутқиға киритинг...”

Бизнинг йўналишимиз таъриф билан бошланиши керак. Парадоксал равишда, ҳар қандай таърифда ишлатиладиган сўзлар, ўз навбатида, белгиланиши керак ва бу ҳеч қачон сўзларнинг маъносини тўғри тушунишга олиб келмайдиган чексиз жараёндир. Ҳа “ёзиш” чалкашликлар ва чалғитадиган нарсалар, нотўғри талқин қилиш ва тушунмовчилик манбаи бўлиши мумкин, аммо шунинг учун биз билимларни бирлаштириш нутқининг асослари бўлган тушунчаларни қандай бошқаришимизга йўналтирилганлик ва мувозанатни таъминловчи лугатга муҳтожмиз ... Менимча, учта элемент – йўналиш, мувозанат ва бирлашиш – бу бизнинг ҳаракатларимизнинг асосий матричасини ташкил этади.

Янги намуна томон бирлашишда биз “ҳақиқат”ни ҳам излаётганимизга ишонишдан қочмаслигимиз керак ва биз ҳақиқатни излашда ўрта йўлни тутишимиз керак. Бу ҳамма нарса яратилган “ўртача ўлчов ва нисбат”нинг олтин ўртача маъноси. Шундай қилиб, ҳар қандай тилда сўзларни энг тўғри ишлатиш тушунчасининг ижодий геометриясига асосланган бўлиши керак. Бу “адолат” масаласи, худди араб тилидаги (хусн) “гўзаллик”нинг энг чуқур туйғуси гўзаллик ва ахлоқий устунликни бирлаштиргандек.

Атамалар лугатига интеграл ёндашув ҳар бир маданият ва тараққиётда энг яхшисини тан олишни ўз ичига олиши керак. Шундай қилиб, уни барча инсоний тилларга сингиб кетган универсал тушунчаларнинг “асл” тилни тиклаш сифатида ҳам кўриш мумкин. Йўқотган нарсаларимизни қайтарганимизда, ушбу атамалар тараққиётини эслаб, келажакка қандай қарашимизга ижодий муносабатда бўлишимиз керак.

Энг яхши маъноларни қидирмок

Икки томонлама лисоний меросга эга бўлган инглиз тили сўзларни бир-бирининг ўрнида ишлатиши мумкин бўлган, аммо уларнинг контекстуал ишлатишига ва келиб чиқишига қараб жуда хилма-хил маъноларга эга бўлган муҳим фаркларни яратишга имкон беради. Озодлик ва эркинлик – бу иккита турли хил манбалардан келиб чиққан, аммо вақт ўтиши билан ривожланиб, замонавий нутқда синоним сифатида ишлатилиши мумкин. Тил вақт ўтиши билан органик равишда ривожланиб бориб, уни талаб асосида тубдан ўзгартириб бўлмайди. Тил бу жараён ва уни ўзгартириш ёки қайтариш учун жараённи кузатишингиз керак. Тажрибага асосланмаган бойлик инглиз тили ўзи полилогнинг маҳсули эканлигини англашдан келиб чиқади. Шунингдек, у маънолар давомийлигининг муҳим тамойилини ва унинг ичида биз ҳаракат қилишимиз керак бўлган ижобий ва салбий маъноларни акс эттиради. “Озодлик” ва “эркинлик” ўртасида ҳафагарчилик ва мулоҳазали иккиламачиликни яратиш ўрнига, ҳар қандай сўзни ишлатмаслигимиз учун асосий тушунчаларга эътибор қаратиш анча фойдалидир. Иккала сўз билан боғлиқ кадрятлар доирасидан келиб чиқади.

Олдинги маъноларни тушуниш биз билимларни бирлаштириш учун мос восита бўлиб хизмат қиладиган нутқни яратишда фойдаланмоқчи бўлган яхлит таърифларни шакллантиришда фойдали бўлиши мумкин. Сўзнинг келиб чиқиши биз кўп идентификаторларни ушлаб тура олсак ҳам, илохий бирликни бизнинг “ўзлигимиз”нинг асл ядроси сифатида қабул қиладиган хилма-хилликдаги яхлитликнинг интеграл фикрига содиқ қолишимиз мумкинлигини эслатади.

Эҳтимол, ижобий ва салбий тушунчалар ўртасидаги зиддиятнинг энг ёрқин мисоли бу сўзга қўшилган мавҳум қўшимчанинг – исм қўшимчаси тез-тез ўз йўналишини тубдан ўзгартириши, аниқ тажрибага эмас, балки мавҳум мафкура ёки фикр тизимини кўрсатишга интилиши. Гояларнинг ижодий дунёсини мафкуранинг мавҳум қурилишларидан ажратиб олишимиз каби, биз ҳам барча барқарор маъноларни йўқ қиладиган нисбийликнинг потенциал тузоғидан хабардор бўлишимиз керак.

Бу фикрларнинг барчаси бизни этник, маданий ва диний келиб чиқишимиздан қатъий назар, ўзимизнинг мультикультурализм ва кўпайишимиз ҳақидаги қарашларимизни оддий бағрикенгликнинг ботқоқлик меъёрларидан ташқарига чиқиб, ўзаро ҳурмат даражасига интилишимизни белгилаш, тик туриш ва ўзгартириш истагимизга ундаши мумкин. Бунга биринчи навбатда психологик, ахлоқий ва маънавий ривожланиш орқали юзага келадиган шахсий бирлашишни назарда тутадиган “интеграция” жараёни киради.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, биз ўзимизга хос тарзда аниқланган асосий атамаларнинг луғатини яратишни бошлашимиз жуда муҳим, шунда улар билимларни бирлаштирув нутқи учун асос бўлиб хизмат қилади.

Изоҳлар

- 1) Rabbi Abraham Heschel ning инсон хилма-хиллигига бўлган ижодкорлик-ни тасдиқлаши шахзода Ҳасан бин Талал томонидан “Сухбатга кириш” китобида келтирилган. Бошқа: Rabbi томонидан насронийлар ва мусулмонлар билан яҳудийларнинг динлараро мулоқоти. Jonathan Magonet (London: I.B. Tauris, 2003), vii.
- 2) Сардор Зиёуддин. 2013. Келажак: Ҳаммаси муҳим (London: Hodder Stoughton), 97-101.
- 3) Асаднинг “илм асри” ning Қуръон илдизларига оид шарҳлари. “Қуръон мактубига кириш сўзи” дан олинган, vi.
- 4) Театролог файласуф Тимоти Вилиамсонс томонидан ёзилган ва Oxford University Press (2015) томонидан нашр этилган.
- 5) Олий таълим мақсадлари тўғрисида ғоялар учун R. Barnett, Олий таълим ғояси (Open University Press и SRHE, Buckingham, 1990) га қаранг.
- 6) Чикаго университети гуруҳнинг ролини очиб берувчи тадқиқотида ҳақиқат ва ёлғоннинг фарқини муҳокама қилиш Rt Reverend Graham James, Норвегия епископи, “Бугунги фикр учун” да BBC Radio 4-да 29.05.2015.
- 7) Худди шу жойда.
- 8) Сардор Зиёуддин, 2013. Келажак: Ҳаммаси муҳим (London: Hodder and Stoughton).

Муаллифлар

ЗИЁУДДИН САРДОР

Зиёуддин Сардор, ёзувчи, телебошловчи, футурист ва маданиятшунос, халқаро миқёсда таниқли олим ва жамоат зиёлисидир. Middlesex университетининг собиқ ҳуқуқ ва жамият профессори, у 50 дан ортиқ китобларнинг муаллифи, шу жумладан, Қуръон ўқиш, Макка: Муқаддас шаҳар ва таниқли таржимаи ҳолнинг икки жилди: Жаннат ва Балти Британиядан умидсиз билан излаш: Осиё Британияси орқали провакцион саёҳат. Унинг “Ислом”, “Постмодернизм ва бошқа истикболлар” деб номланган иккита тўплами мавжуд: Зиёуддин Сардорнинг ўқувчиси ва сиз қаердан биласиз? Зиёуддин Сардорнинг Ислом, илм-фан ва маданий алоқалар ҳақида ўқиши. Профессор Сардор Nature ва New Scientist журналларида илмий журналист, London Weekend Television ва 4-каналда мухбир бўлиб ишлаган ва кўплаб телевизион ва радио дастурларини, шу жумладан, BBC учун “Ислом йўлида жанг” хужжатли фильмини бошқарган. Собиқ New Statesman арбоби ва ойлик Futures журналининг узоқ йиллик муҳаррири. Ҳозирда у ҳар чоракда нашр этиладиган Critical Muslim журналининг муҳаррири ва Post-Normal сиёсат ва келажак тадқиқот марказининг директори.

ЖЕРЕМИ ХЕНЗЕЛ-ТОМАС

Жереми Хензел-Томас – Кембридж университети Исломшунослик марказининг илмий ходими (ва собиқ ташриф буюрган ҳамкасби). Қироллик санъат жамиятининг аъзоси ва Мусулмон Социологлари Бирлашмаси (AMSS UK), Ижроия кўмитасининг аъзоси, у Исломофобия ва ирқчиликка қарши форум (FAIR) нинг биринчи раиси ва Буюк Британияда рўйхатдан ўтган хайрия ташкилоти Китоб фонди асосчиси, собиқ ижрочи директори бўлиб, Ғарбда Исломни тушунишни яхшилаш учун Буюк Британия ва АҚШдаги шерик ташкилотлар билан ишлаган. У ҳозирда «Critical Muslim Magazine»нинг муҳаррири бўлиб ишлайди ва кўп йиллар давомида «Islamica» ва «Emel» журналлари учун доимий рукнлар ва «The Times» нинг «Credo» рукнлари билан иш олиб боради. Эдинбург университетининг амалий тилшунослик бўйича собиқ профессори, у филология ва психоллингвистика соҳасидаги академик билимларини жамоат Ислом ва мусулмонлари ҳақидаги тушунчаларга таъсир кўрсатадиган замонавий муаммоларга, шунингдек, турли хил ижтимоий келиб чиқишлар бўйича танқидий диалог, маданий ва маърифий контекст, полилогни ривожлантиришга ҳаракат қилмоқда.

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобхонларга асл нусханинг асосий мазмуни тўғрисида маълумот бериш учун қисқартирилган шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашрларининг қимматли тўпламидир.

Умуман олганда мусулмон жамиятларидаги олий таълим ислоҳоти муҳим мулоҳазалар, шу жумладан таълимнинг мақсадлари билан боғлиқ бўлган намуна ўзгаришини англатади. Бунинг учун мавжуд фанларни ислоҳ қилиш, янгиларини ихтиро қилиш, мусулмон жамиятининг ахлоқий ва маънавий меъёрлари, у амал қилаётган етакчи тамойилларни ҳисобга олган ҳолда мавжуд самарали билим ва нутқлар билан биргаликда ишлаш талаб қилиниши мумкин, бу эса ўз навбатида унинг асоси, таркиби ва маънавий ўзига хослигини белгилайди. Мусулмон жамиятларида олий таълим ислоҳотлари бўлинишларни яратишдан кўра, бугунги тармоқ дунёсининг кўплиги ва хилма-хиллигини тан олиб, билимларга нисбатан самарасиз ва бир хил ёндашувларни турли тупроқлар ва маданиятлар бўйлаб ҳақиқатни кенгроқ ва ижодий тушунишга алмаштаришга интилади. Мўътадиллик, мувозанат ва самарали мулоқот – бу асосий фалсафанинг биринчи даражали хусусиятлари.